OM

KARL XIIs VISTELSE I SACHSEN

1706—7

MED SÄRSKILD HÄNSYN TILL DET NORDISKA KRIGETS INVERKAN PÅ SPANSKA TRONFÖLJARSTRIDEN. -------------AKADEMISK AFHANDLING AF ERNST CARLSON. ---------- STOCKHOLM TRYCKT I CENTRAL-TRYCKERIET 1877.

Förord till den elektroniska utgåvan

Boken, som tillhör Harvard Library, har scannat av Google Books. Den anpassades för Projekt Runeberg i juni 2013 av Bert H.

Inbrottet i Sachsen om hösten 1706 bildar en märklig vändpunkt i Karl XII:s krig. Den ettåriga vapenhvila, som därpå följde, var likväl en omständighet långt mindre vigtig än den, att Karl med sin här ryckt djupare in i det mellersta Europa och därmed inträdt i helt nya förhållanden, ej blott till sina gamla fiender utan äfven till fastlandets öfriga fäjdande magter.Äfven föregående år hade han hela åtta månader (Nov. 1704—Juli 1705) stått overksam i sitt läger vid Rawitz; men han var då ännu för långt aflägsnad från det stora europeiska krigsbullret, för att underhandlingarna där skulle kunnat taga någon egentlig fart.

Det var ej första gången som krigets öfverflyttande till ett nytt område på genomgripande sätt förändrat hans ställning. Redan fem år tillförene, då han stod i begrepp att gå in i Polen, hade striden helt och hållet bytt om skaplynne: Karl öfvergick från försvar till anfall. Redan då — det var i Juli 1701 — hade nämligen, efter blott ett års krig, de tre förenade grannarnes angrepp på ett kraftigt sätt tillbakavisats. Freden i Travendahl hade löst Danmarks konung från förbundet; slaget vid Narwa, för en tid åtminstone, krossat tsarens magt. Sachsens här var upprifven vid Düna, Kurland taget. Tsar Peter sökte Hollands bemedling;*Lundblad* Carl XII:s historia, I: 137. konung August gjorde upprepadefredsanbud.*Böttiger:* Geschichte des Kurstaates und Königreichs Sachsen, II: 235. Karl hade valet mellan en fördelaktig fred och krigets fortsättande djupare in i fiendens länder. Obeslutsam tågade han flera månader af och an i Kurland.

Sönderslitet af inre strider, tycktes Polen ett lätt byte för segraren; men å andra sidan samlade Ryssland i tysthet åter sina massor kring Estlands och Liflands gränser, där de redan vunnit en fördel öfver Schlippenbach; och tsaren hade i Karls närhet på slottet Birsen personligen förnyat sitt förbund med August. Endast egen svaghet och sjömagternas tvång höll Danmark tillbaka. *Noorden:* Europäische Geschichte im achtzehnten Jahrhundert, Erste Abtheilung, II: 25. Ingen undrar att under sådana förhållanden tvifvel på möjligheten af en säker fred och lockelsen af en fortsatt segerbana bestämt den unge konungens val; men förakt för Ryssarnes krigföring och inrotad misstro mot August verkade för starkt på hans beslut. Tvärt emot Karl Pipers, den grånade statsmannen Bengt OxenstjernasOxenstjernas bref läses hos *Lundblad* I: 175 o. följ. och alla sina äldre, erfarnare generalers råd, slöt han ej fred med August, vände ej häller sina vapen mot Östern, hvars gryende magt Narwa lärt honom ringakta; utan vek i stället af inåt Polen, dit de missnöjde store, som uppsagt August tro och lydnad, inkallat

honom.*Journal de Pierre le Grand* depuis 1698 jusqu' à la conclusion de la paix de Nystadt, traduit sur l'original russe, écrit par lui même, Londres 1775, I: 54—56.

Kriget ingick nu i ett alldeles nytt skifte. Medan Ryssarne i Karls rygg småningom borttogo de svenska

Östersjöländerna, lade han äfven polska republiken till sina fienders tal; ty såsom kurfurste af Sachsen — ej såsom konung af Polen — där han var bunden af riksdagen, hade Fredrik August dragit svärdet mot Sverige. Under fem års tid tågade Karl, segrande och ödeläggande, genom landet, där Sapiehas och Oginskis d. v. s. hög- och lågadelns partikamp rasade och där konfederationerna i Warschau och Sendomir m. a. o. Karls och Augusts anhängare stodo väpnade mot hvarandra, under det att kronohären vacklade och endast en del af folket, med understöd af sachsiska trupper, satte sig till motvärn. Att polska riksdagen afsatt August, valt Stanislaus till konung i hans ställe och slutit fred med Sverige, det var hittils allt, hvad Karl genom sina lysande segrar lyckats uträtta, och likväl äfven detta — blotta namn för tillstånd, som i verkligheten ej voro till. Bakom Karls rygg vann den afsatte ständigt nytt anhang, medan skyddslingens tron var långt ifrån befästad.

Hos Karl mognade därföre altmera den tanken, att liksom Augusts afsättningBeslutet att afsätta August uttalades af konungen själf redan i Juli 1701. Se Karls bref hos *Fryxell:* Berättelser ur Svenska Historien, XXI: 175. vore enda vägen att nå en säker fred med Polen, så vore ock ett anfall på hans arfland enda verksamma medlet för denna afsättnings genomdrifvande. Med sin här ville Karl gå in i Sachsen och där kvarstanna, till dess August nödgats afsäga sig sin polska krona och fullgöra freden.

Den planen var ej alldeles ny. Redan 1702 hade Frankrike väckt förslag om ett infall i Sachsen, för att Karl därigenom skulle oroa de allierade, Augustsbundsförvandter. Desse motarbetade å sin sida på det kraftigaste hvarje sådan plan; särskildt i vinterlägret vid Rawitz, där saken flera gånger varit starkt i fråga. Hittils hade de också lyckats hindra verkställigheten. Karl var fullt upptagen af händelserna i Polen. Ännu låg han för att dämpa resningen i sydost långt borta i Wolhyniens skogar, när tidender kommo,*Fryxell* (XXI: 306) enligt en fransk ministerskrifvelse af 21 Juli 1706. att de allierade afgörande segrat öfver Ludvig XIV både i Spanien och vid Ramillies, att August därföre repat mod och att han samlat en här till Litthauen, för att där förena sig med Ryssarna och draga kriget dit.

Detta var första gången, som det stora europeiska krigets händelser på kännbarare sätt verkat tillbaka på det nordiska. Visserligen hade så väl Ludvig XIV som de förbundne gjort allt för att förekomma krigets utbrott. Frankrike hade sedermera upprepade gånger manat till fred, men därefter, då det märkte Karls benägenhet för de allierade, lika ifrigt sökt förekomma ett fredsslut. England, Österrike, Holland hade väl, dels såsom Augusts bundsförvandter, dels emedan de efteråt hoppades på Karls hjälp, uppfordrat honom att lyssna till Augusts fredsanbud och göra ett snart slut på kriget; särskildt hade de allierades ministrar 1702 och 1703 i kollektivnoter gjort framställningar därom;*Noorden* II: 27. drottning Anna hade själf i sådan afsigt tillskrifvit Karl ett brefLäses hos *Lamberty:* Mémoires pour servir à l'histoire du XVIII siècle, III: 349. — men förgäfves. Nu först hade de förbundnas framgång mer omedelbart återverkatpå krigsföretagen. Å ena sidan hade nämligen August därigenom fått ny handlingskraft. Han ville ej vidare höra talas om tronafsägelsen och beslöt att med Ryssarnes hjälpDenna hade nyss förut nekats honom (Cederhjelm till Palmqvist fr. Pinsk 4 Maj 1706, *Riksark*); förmodligen lika mycket i följd af bundsförvandternas ännu oafgjorda krigslycka som af hans egen hjälplöshet efter nederlaget vid Fraustadt. söka hålla stånd. Å andra sidan befarade Karl, som nu insett det polska krigets fruktlöshet, att August skulle hemta styrka från bundsförvandternas segrar, och han fattade därföre, då August vid försöket att försvara sitt konungarike blottade sitt arfland, det djärfva beslutet att, utan afseende på kurfurstens och Ryssarnes rörelser i hans rygg, begagna sig af tillfället och kasta sig öfver det oförsvarade Sachsen.

Hastigt bryter Karl opp,D. 7 Juli fr. Jaroslawice, där han stått en hel månad obeslutsam, sedan han nyss förut börjat röra sig ur vinterkvarteren. Jfr. *Nordberg,* Konung Carl Den XII:s Historia, Sthlm 1740, I: 693—696. går August förbi, och först efter föreningen med Rehnsköld,D. 26 Juli 1706. som sedan han segrat vid Fraustadt ännu stod kvar i Stor-Polen, håller han krigsråd och framlägger sitt förslag att anfalla fienden i hans arfland. Nu om

någonsin var valets stund inne. Skulle konungen först vända sig mot öster, där Ryssar och Sachsare hotade att förena sig bakom honom, eller skulle han, än mer aflägsnande sig från den egentliga krigsskådeplatsen, öfversvämma kurfurstendömet? Det gick som gången förut: Rehnsköld och oviljan mot August segrade öfver Piper och hans skäl.Jfr. Nordberg I: 697—98. Den medtagna svenska hären behöfde ocksåväl att förfriska sig i goda kvarter, och sådana syntes det rika Sachsen erbjuda.

Lemnande Mardefelt med blott en obetydlig svensk styrka samt en polsk här under Potocki till Polens betäckning,»H. M:t will lemna i Polen 8 regementen under Generalen Mardefelt och med den öfriga krigsmakten gå widare: såsom ock 4 à 5,000 Polniske och Lithouiske trupper skola här förblifva, men K. Stanislas går med konungen af Sverige längre bort.» Cederhjelm till Palmqvist från Kalisch 16 Aug. 1706. *Riksark.* rycker Karl själf, åtföljd af Stanislaus, med den öfriga härenNominelt 29,600 man stark, enligt*Adlerfeld* Histoire militaire de Charles XII, Amsterdam 1740. Men detta antal är rullornas och samme auktor tillägger (III: 7), att regementena voro mycket sammansmälta; så att aktiva styrkan sannolikt stannade vid 22,300, såsom en annan samtida källa anger siffran. *Theatrum Europeum* 1706, XVII: 130. in i Schlesien,D. 22 Aug. 1706. går öfver Oder och i raska marscher fram genom landet, som han skonar, och hvars protestantiska innevånare under tårar anropa hans bistånd mot deras kejserlige förtryckare.Jfr *Wuttke:* König Friedrichs des Grossen Besitzergreifung von Schlesien, II: 326. Det löfte om hjälp, som han gaf dem, blef sedan af vigt ej blott för Schlesien och för Karl, men för hela Europa. Mer än något annat skulle nämligen, mot slutet af vistelsen i Sachsen, hans fordringar till protestanternas bästa kvarhålla honom på tysk botten, och detta dröjsmål återverkade starkt på det stora krigets rörelser. För ögonblicket hade han ett närmare mål i sigte; och det hörde till hans egenheter att, förgätande allt öfrigt, med hela sin själ kasta sig in i det företag, han närmast hade för händer — en egenskap, lika lycklig för krigaren som olycklig för statsmannen, och som bäst förklarar både hans fabelaktiga framgång och hans hjälplösanederlag. Nu var det uteslutande Sachsen, hans afsigt gälde. Redan på femte dagen efter sitt inryckande i Schlesien stod han i kurfurstens land — och det nordiska kriget har därmed inträdt i sitt tredje skede. Detta sammanfaller med året af hans vistelse i Sachsen och skiljer sig från de båda föregående ej blott därigenom, att Karl ett helt år lät sitt svärd hvila i skidan och endast med underhandlingens vapen fortsatte striden, utan ock genom den lifliga inverkan, de båda europeiska krigen, förut åtskiljda, till följe af krigsteatrarnes närmande nu kommo att på hvarandra utöfva.

Detta inflytande visade sig genast. Blotta ryktet om Karls annalkande spridde oro ej endast i Sachsen, men öfver hela Europa.Marlborough till kurfursten af Hannover 11 Sept. 1706. *Murray:* The letters and dispatches of John Churchill, first duke of Marlborough, from 1702 to 1712 Vol. III, London 1845. Redan före inbrottet, då man af marschens rigtning börjat misstänka dess mål, hade Kejsarens sändebud, gref *Sinzendorf* infunnit sigCederhjelm till Palmqvist 30 Juli 1706. *Riksark.* och under ett hemligt företräde på sin herres befallning inför konungen gjort framställningar om den förskräckelse, hans tåg mot Sachsen orsakat hos hela Tysklands furstar, som misstänkte, att det skedde till förmån för Frankrike.*Memoires de Maximilien-Emanuel, Duc de Wirtemberg,* par Mr F. P., Leipzig 1740; s. 191. Karl sökte lugna gesandten med den förklaringen, att tåget hvarken gälde Tyskland eller vore föranledt af något franskt förbund, utan endast afsåge att skaffa sig upprättelse af August — en förklaring, som genom PiperSe Pipers svar till Sjömakternas ministrar d. 22 Aug. 1706. *Lamberty* IV: 257. upprepades tillEnglands och Hollands ministrar, hvilka från Dantzig, där de af sina regeringar fått befallning att iakttaga Karls rörelser, protesterat mot den kosa konungen tagit, sedan de genom någon kanal lyckats få kunskap om hans afsigter.Jfr. »Considération sur la satisfaction que la Suède demande de la Saxe» *Lamberty* IV: 256.

Förskrämd skref regeringen i Dresden till Generalstaterna och begärde deras mellankomst. Augusts resident i Haag, *v. Gersdorff,* inlemnade det ena memorialet efter det andra, för att sätta »de höga och mäktiga herrarne» i rörelse.Se v. Gersdorffs trenne memorialer och Generalstaternas bref. *Ib.* IV: 259—266. Det lyckades; af fruktan att de tyska furstarne till följe af svenska härens vistande midt i hjärtat af riket skulle afhålla sig från att sända sin kontingent till kriget mot Frankrike, skrefvo de först ett långt bref till Karl för att afråda honom från — hvad han redan hade gjort, och utnämde därpå deputerade till en konferens, hvartill de allierades sändebud inbjödos och

där man skulle besluta om gemensamma mått och steg mot det svenska inbrottet. Man öfverenskom att *Robinson* och *Haersolt* i förening skulle hos svenske konungen framställa sjömagternas bekymmer»L'inquiétude et l'ombrage». *Ib.* IV: 267. öfver invasionen, men försigtigt, så att man ej på något vis måtte stöta Karl.Marlborough till Wratislaw 22 Sept. 1706; och till Robinson skrifves från Whitehall 28 Jan. 1707 i öfverensstämmelse därmed: »He (the Secretary) is of opinion you ought chiefly to consider whether what is proposed to be offered to the King of Sweden may be agreeable to him, and to avoid as much as possible doing any thing that may give him the least disgust at this juncture.» *Murray* III: 304.

Detta var också allt, hvad man ville göra för August sak.Ännu mindre förmådde hans och kejsarens sändebud med sin klagan på riksdagen i Regensburg. Karl hade genom infallet brutit riksfreden, påstodo de; Sachsen fordrade, att Sverige skulle förklaras för riksfiende. Dock — konventet sönderslets af stridiga intressenJfr. *Noorden* II: 541.; nästan alla riksstånd hade något att hoppas af Karls hjälp; de betraktade Sveriges magt såsom en lämplig motvigt mot kejsarens; Brandenburg motsatte sig bestämdt alla svensk-fiendtliga beslut. Långt ifrån att någon aktsförklaring gent emot Sverige kunde åstadkommas; kejsaren sände gref *Wratislaw* att hos Karl ursäkta de hotelser som på riksdagen förekommit.»Gref Wratislaw hade audience hos H. M:t i förgår och blef så mycket bättre emottagen, som han förut låtit förstå att Keysarn är illa tillfreds med de i Regensburg af någre ständer gjorde påminnelser om det Saxiska inbrottet.» Cederhjelm till Palmqvist 5 Okt. 1706. *Riksark.* Öfverallt samma fruktan, samma undvikande, där man ej vågade motstå — och detta, ehuru Karl redan före inbrottet genom sina sändebud sökt lugna magterna med afseende på anledningarna därtill.Konungen till *Strahlenheim* (i Wien) fr. Bresine i Stor Pohlen 4 Aug. 1706 och samma dag till Palmqvist (i Haag). De skulle föreställa »konungens ostridiga rätt och fog att gå in i det landet» — då konung August därifrån hemtat sina mesta krafter. Han, konungen, hade hittills ej begagnat denna sin rätt, i förväntan på Oliwiska fredsgaranternas möjliga mellankomst. Nu vore han »nödsakad att angripa sielfwa roten på detta onda och söka igiänstoppa ådran och springekiällan, hwarutur så stor olägenhet oss såwähl som det gemena bästa har tilflutit. Och kan oss sådant desto mindre förtänkias som Wij ej annat förehafwa, än hvad billigt är, och der jemte ej annat söka, än at betaga wår fiende tilfälle oss widare at skada, utan upsåt något at begynna som det tyska Rijket kan lända till mehn och förfång.» Palmqvistska brefsaml. *Riksark.*Ludvig XIV i sitt betryckta läge var den ende, som med blida ögon betraktade Karls företag, enär han hoppades att det skulle åstadkomma en diversion mot hans fiender. Så uppenbar var också Frankrikes fördel af inbrottet, så allmänt utspridd tron på ett förbund mellan Ludvig och Karl, att en tillåtelse att besöka Paris, som under hans vistelse i Aachen gafs åt *v. Düben,* sekreterare i Pipers kansli, misstyddes därhän, att egentliga ändamålet med hans resa vore en hemlig underhandling i och för en svensk-fransk allians.Jfr. *Lamberty* IV: 291 och *Nordberg* I: 699.

Äfven tsaren greps af den allmänna rädslan; han fruktade, att Karl skulle sluta särskild fred med Sachsen och sökte närma sig de allierade,*Noorden* II: 579. men framför allt förmå Danmark till fredsbrott.Han arbetade starkt därpå både i Köpenhamn (*Nordberg* I: 705) och i Haag (*Lamberty* IV: 270).

Var oron öfver inbrottet stor i det öfriga Europa, så var det dock klart, att den skulle vara störst i Sachsen. Ryktet, som ville veta att Karl kom i sällskap med Polackar för att sköfla; traditioner*Fryxell* XXI: 309. om svensk framfart, som lefde i frisk minne sedan trettio-åra kriget; en kurfurstlig kungörelse,*Adlerfeld* III: 13. som, rysligt utmålande svenskarnes härjningar, bjöd folket gömma sina egodelar och göra fienden motstånd; Dresdener-regeringens osäkra hållning; utspridda smädeskrifter*Mem. du Duc de Wirtemb.* 198. — allt bidrog att förskräcka och förvilla.Konungafamiljen flydde, arkivet och slottets dyrbarheter sattes i säkerhet.

För att lugna sinnena hade Karl därföre, redan dagen innan han beträdde Sachsens jord utfärdat ett skyddsbref,Från Krummelse d. 26 Aug.; läses hos *Nordberg* I: 700. hvaruti han utlofvade fullkomlig säkerhet åt alla dem, som godvilligt skulle bidraga till härens underhåll, men också hotade de motvilliga med hemsökelse utan nåd och förskoning. Här uttalade han också tydligt sin afsigt med inbrottet: »att dämpa det aldeles orättmätiga kriget.»

Denna Karls försäkran hejdade flykten och oredan något, isynnerhet som det från sachsiska regeringens sida framkallade en ny kungörelse,Af 9 Sept. n. st. 1706; läses hos *Nordberg* I: 701. som i motsats till den nyss gifna befallningen manade till foglighet. Folket, vant vid blind lydnad för den kurfurstliga viljan, underkastade sig utan motstånd. Adeln upplät sina gårdar för inkvartering, ämbetsmännen förrådde sin herres hemligheter;Angående den sachsiska adelns och ämbetsmännens beteende jfr. *Noorden* II: 537. de sökte vinna den oemotståndlige genom eftergifter samt gingo i pligtförgätenhet ända därhän, att de ådrogo sig förebråelser från Karl*Beskow:* Karl den tolfte, en minnesbild, 1: 71.. Dock — att de öfvergåfvo sin konungs sak, var från de sachsiske stores sida en rättvis hämd; August hade förut offrat sitt lands bästa krafter i den fruktlösa kampen för Polens krona.

Landet låg öppet för segraren. Den äfven i goda tider vårdslösa regeringen i Dresden hade försummat alla försvarsanstalter; öfverraskningen var fullständig. Endast påfå ställen samlade sig folket till motvärn; spridda sachsiska truppafdelningar sprängdes lätt. Öfverste *Görtz,*Nämnde Görtz förde samma vapen som den holsteinske baronen, ehuru denne ej ville kännas vid slägtskapen (se *Nordberg* I: 701). Karl skaffade honom återställelse genom 14 art. af Alt-Ranstadter freden. som gått öfver från konung August och därföre väl kände trakten, fick i uppdrag att rensa landet från fiender. Han öfverföll en rysk-sachsisk postering vid Ilmenau och jagade på flykten åt Rhen 1500 Ryssar, som, sedan de rymt undan nederlaget vid Fraustadt, nu under Schulenburg stodo i Sachsen, där de utgjorde nästan allt af regulier trupp som fans.»Sålunda är nu allt säkert öfver hela Saxen» skrifver vid berättelsen härom Cederhjelm till Palmqvist 16 Sept. *Riksark.*

Karl var nu obestridd herre öfver landet; där fans ej en enda fiendtlig afdelning, som mot honom kunde rigta sina vapen. Han lät uppfordra Leipzig och besätta slottet i staden. Därefter förlades högkvarteret till Alt-Ranstadt, en adelsgård,Enligt *Nordberg* (I: 705) tillhörig familjen Friese. belägen midt emellan Leipzig och Lützen. Slottet Taucha nära Leipzig var i början bestämdt till konungens vistelseort; men det tyckes som om Karl, då han ej gärna tog kvarter i stora städer, af de historiska minnena dragits till Alt-Ranstadt, där Gustaf Adolf stått före slaget vid Lützen.Slagfältet besöktes af Karl två särskilda gånger; se *Adlerfeld* III: 37 och *Nordberg* I: 779.

Hären förlädes däromkring, och Karls af ilmarscher tröttade krigare hämtade sig snart i de rika kvarteren. Deras leder ökades också hastigt, ty sådant var nu Karls rykte, att han blott behöfde låta röra värfningstrumman föratt folket hoptals skulle strömma till hans fanor.Hermelin till Palmqvist 1 Dec. 1706. *Riksark.* — Jfr. äfven *Adlerfeld* III: 121. Förhållandet mellan folket och hären blef snart det bästa;Jfr. skildringen af Karls uttåg ur Sachsen hos *Nordberg* I: 806. olagliga utpressningar, som blott sällan förekommo, bestraffades strängt, och staden Leipzig, som af Karl begärt och erhållit skyddsbref,Från Taucha d. 10 Sept.; läses hos *Nordberg* I: 705. höll i lugn och ro såsom under djupaste fred sin messa.

Under allt detta låg konung August overksam med sin här i Litthauen. I Nowgrodek, mer än 100 mil från sitt arflands gränser, fick han genom kejsarens sändebud, som förgäfves sökt hålla Karl tillbaka, underrättelsen om svenska härens anmarsch. Nu kunde han genom en rask samverkan af sachsiska, polska och ryska krafter uppträda i Karls rygg och göra hans ställning ganska farlig. Hans polska och ryska vänner bådo honom ifrigt att afskära svenska konungen återtåget.*Noorden* II: 537. Dock — den fara, hvari hans arfland sväfvade, verkade på honom starkare än allt annat; han misstrodde Polackarne, och ej utan skäl;Cederhjelm till Palmqvist 30 Juli 1706. *Riksark.* han fruktade den öfvermägtige tsaren, som från en vän lätt kunde blifva en herre.

I ett så förtvifladt läge, då han ej vågade lita på den förbundna hären, då de magter, från hvilka han kunde vänta hjälp, hade sin uppmärksamhet rigtad åt annat håll, och han ensam ej kunde med hopp om framgång uppträda mot Karl, beslöt han att för Sachsens räddning söka fred, skulle detock kosta hans polska valkrona, den han aldrig värderat särdeles högt annat än som medel för sina dynastiska planer.»Um aus dem Leichnam der Republik das beste Stück als kursächsisches Erbgut herauszuschneiden, hatte August sich auf den polnischen Handel eingelassen.» *Noorden* II: 21. Bevakad af en rysk-polsk öfvermagt,August hade hos sig endast 4,000 man sachsiska trupper, medan den förenade hären utgjorde omkring 40.000. En svensk officerares berättelse om slaget vid Kalisch, Posen 26 Okt. 1706. Palmqvistska saml. *Riksark.* för hvilken han ej vågade yppa sin afsigt — den

skulle i sådant fall öfvergifva, om ej anfalla honom — måste han själf för att ej väcka misstankar, med sina trupper stadna i Polen, men sände i hemlighet tvänne sachsiska Råd att underhandla med Karl. Det var åt kammarpresidenten baron *Imhoff* och geheimereferendarien *v. Pfingsten,* som detta vigtiga uppdrag gafs. Deras instruktioner meddelade dem rättighet att, allt efter den mer eller mindre hotande ställning, Karl hunnit intaga, bevilja mer eller mindre fördelaktiga vilkor — ända till och med polska konungakronans afträdande.Detta medgifvande finnes naturligtvis ej uttryckligen upptaget i deras fullmagt, hvars rundliga ordasätt dock omöjligen kunna syfta på annat än en dylik afsägelse. Utöfver en vidsträckt rätt »auf billige christliche Wege zu handeln» samt att upprätta och underskrifva fredsinstrumentet, gafs dem nämligen »Gewalt alles dasjenige zu thun und zu verrichten, zu versprechen und zu versichern, was Wir selbst in eigener Person hätten verhandeln, beschliessen und allenthalben verrichten sollen und mögen. Und da Sie Unsere Bevollmächtigte *eines mehreren Gewalts, als hier exprimiret ist, bedürftig wären, der soll Ihnen hiermit liberrime und so gut gegeben seyn, als wäre alles hier exprimiret*». Att här just det åsyftades, som man ej kunnat utsäga, är uppenbart. Jfr. sändebudens fullmagt, tryckt hos *Nordberg* I: 720—21.

August kände blott alltför väl Karls första, oeftergifliga och så många gånger upprepade vilkor för fred: polska kronans afstående åt Stanislaus. Så mycket mindre kundehan i sitt närvarande betryckta läge, för att besvärja den hotande faran, affärda sändebud utan ett sådant bemyndigande. Så väl ställningens tvingande magt, som Augusts kända tänkesätt gent emot Polen äro, trots hans flera år efteråt uttalade protest och hans försök att skjuta skulden för afsägelsen på sina sändebud,I manifestet af 8 Aug. 1709, där han söker uppleta krigsorsaker för fredsbrottet med Sverige efter Pultava. Denna, i åtskilliga afseenden upplysande, men af vrängda och småaktiga framställningar genomväfda statshandling återfinnes hos *Lamberty* V: 414—427; tyska utdrag ur densamma hos *Beskow* 1: 79. en säker borgen för att det denna tid verkligen varit hans, äfven åt fredsombuden delgifna plan, att genom en afsägelse i Polen rädda sitt arfland — en afsägelse, som skulle binda honom jämt så länge som han var tvungen att hålla den. Det är dock alltför troligt, att det mindre var den sorglöse och njutningslystne August själf än hans minister, den ränkfulle *Jakob Henrik Flemming,*Jfr. *Noorden* II: 20. som var den egentlige upphofsmannen till dessa planer, då han såg att vänskapliga råd och föreställningar voro all den hjälp, man kunde vänta från de allierades sida.

Det var ej förr än på gränsen till Sachsen som sändebuden upphunno Karl. Genom en kurir hade August underrättat regeringen i Dresden om sitt förehafvande, och denna hade då låtit begära pass för sändebuden, hvilket dock ej kom dem till handa, förr än Karl redan gått öfver gränsen. Man hade i början gjort svårigheter med passets utfärdande,Jfr. *Adlerfeld* III: 19. men ett bref,»Ypningen till denna handling giorde Kong August sielf genom des bref», Cederhjelm till Palmqvist 30 Okt. 1706. *Riksark.* som sändebuden medförde från August,hvaruti han, ångerfull, åberopande sin blodsförvandtskap, stälde fredsvilkoren till sin frändes behag, bidrog att utverka det.

I svenska lägret vid Bischofswerda infunno sig nu konung Augusts fullmägtige, men blefvo ej af konungen till audiens emottagne, tv underhandlingen skulle under förevändning af att bestämma den kontribution, landet borde utgöra, bedrifvas i största hemlighet. Så önskade både August och Karl; den förre, emedan han i händelse af förhandlingarnes upptäckt fruktade att öfverfallas af Ryssar och Polackar; den senare, emedan han ville undvika främmande magters inblandning,»Hafvandes Wij vid detta tillfälle inga främmande makters officier, som oss varit tilbudne, kunnat antaga eller bruka, så wähl därföre att Wij om utgången varit osäkre och jemwähl med de wåra edeligen sig förbundit att hålla handlingen tyst, på det Kong August måtte hafwa tijd och rådrum att sättia sig i säkerhet.» Konungen till Palmqvist 30 Okt. 1706. *Riksark.* något hvartill dessa visat sig blott altför benägna.

Gref *Piper* och statssekreteraren *Hermelin* utsågos till Karls ombud. *Cederhielm* tjänstgjorde som sekreterare å svenska sidan.

Den 2 Sept. hölls den första och enda formliga konferensen.Anteckning öfver det som föreföll uti samtalet emellan H:s Excellens K. Rådet och öfverste marschalken högw. Gref C. Piper och statssekreteraren O. Hermelin

å K. Maj:ts samt geheimerådet Imhof och geheimereferendarien Pfingst å Kong Augusts wägnar, Bischoffswerden 2 Sept. 1706 (af Cederhjelms hand). Acta Hist. 1706. *Riksark.* Sedan fullmagterna granskats, förklarade Piper strax, att konung Augusts afsägelse vore enda fundamentet för förlikningen, och att denna på ingen annan grund kunde slutas. De Sachsiske gjorde i förstone invändningar: detvore svårt att stiga ned af en tron, som man så länge lagligen besutit. De kommo därefter fram med sina förslag: om satisfaktion genom ett stycke land eller i penningar; om att Stanislaus skulle få successionen i Polen efter August och denne sluta förbund med Karl mot Ryssland; och ändtligen om att dela landet, så att August skulle få behålla Stor-Polen, medan han åt Stanislaus afträdde Litthauen. Det halp ej; Piper förklarade »partagen osäker, och att utan afsägelsen intet annat förslag kunde antagas eller åhöras». Sachsarne viste sig då »mäckta sorgse och försagde». Där funnos inga undanflykter mera; för att underhandlingen icke skulle stranda, måste de gifva efter i denna hufvudpunkt, och den svåra frågan om afsägelsen var afgjord.

Men där uppstod strax en annan strid — om vinterkvarteren. På Sachsarnes förfrågan, om konungen efter undertecknandet ville aflägsna sina trupper ur landet, svarades: att dessa behöfde förfriskning och vinterkvarter; konungen kunde ej gå ur landet, »innan han hade fullkomligt sluth och säkerhet af ratification så wähl som garantier». Då nu å sachsiska sidan särskildt klagades öfver det myckna kavalleriet, och att landet däraf utarmades, »så att deras konung ey wore i stånd att kunna sig och sitt k. huus föda, mycket mindre att nähra de trupper, som behöfvas i landet», och då man i stället sökte hänvisa på Preussen: »där wore feeta qvarter», genmälte Piper kort, att Sveriges provinser voro ock hårdt medtagna; han kunde ej taga saken ad referendum. Sachsarne måste då gifva efter äfven i denna punkt.

Sedan altså de svåraste vilkoren — afsägelsen och vinterkvarteren (åtminstone »i vissa orther till sakernas änteliga sluth») — ehuru först efter en allvarsam strid, vorogenomdrifna, medgafs lätt de polska prinsarne SobieskisOm prinsarne *Sobieskis* kandidatur till polska tronen och arrestering af August m. m. se *Liske:* Polsk Litteratur rörande Sveriges Historia, i Hist. Bibliotek utg. af Silfverstolpe, ny följd, I: 383. befrielse och Patkuls utlemnande. Hufvudvilkoren voro altså uppgjorda redan i Bischofswerda d. v. s. vid första konferensen.

Då konungen dagen därpå bröt upp, följde de sachsiske ombuden hären, och underhandlingen angående åtskilliga punkter fortsattes i hemlighet vid nattkvarteren, där man likväl för att ej väcka uppmärksamhet endast höll enskilda sammankomster hos Piper eller lät meddelelsen gå genom Cederhjelm.»Man trädde med de saxiska under prätext af Landtcontributionernas reglerande tillhopa uti Biskopswerden d. 2 September. Efter ett widlyftigt och skarpt disputerande blef man omsider ense om hufvudartiklarne; så att denne conferensen war den endaste som höls en forme. — — Dee kommo fuller sedan då och då tillsamman, blifwandes iag elliest, som en owärdig handtlangare, brukad att gå dem emellan, hwaruppå ingen acktning gafs.» Cederhjelm till Palmqvist 30 Okt. 1706. *Riksark.*»Man trädde med de saxiska under prätext af Landtcontributionernas reglerande tillhopa uti Biskopswerden d. 2 September. Efter ett widlyftigt och skarpt disputerande blef man omsider ense om hufvudartiklarne; så att denne conferensen war den endaste som höls en forme. — — Dee kommo fuller sedan då och då tillsamman, blifwandes iag elliest, som en owärdig handtlangare, brukad att gå dem emellan, hwaruppå ingen acktning gafs.» Cederhjelm till Palmqvist 30 Okt. 1706. *Riksark.* Ett af Sachsarne framställdt förslag att innesluta tsaren i freden afvisades genast, och deras begäran att, sina instruktioner likmätigt,Jfr. *Noorden* II: 538. få meddela fredspunkterna åt regeringen i Dresden förklarades onödig, då fullmagten intet därom innehöll,Enligt Cederhjelms ofvan citerade berättelse om underhandlingen i Bischoffswerda, efter hvilken vi hufvudsakligen beskrifvit förloppet. ehuru man å svenska sidan ej synes hafva försummat att sätta sig i förbindelse med kurfurstliga rådet.Jfr. *Adlerfeld* III: 38, 39.

Genom att uppkasta svårigheter och pruta på vilkoren sökte man väl å sachsiska sidan att fördröja underskriften så länge som möjligt för att invänta främmande magtershjälp.»Man vet ock här, at det hopp de här hafwa hafft om Hollands biträde, mycket har dem styfwat och wärket giort swårare för oss.» Hermelin till Palmqvist 24 Okt. 1706. *Riksark.* Fåfängt; den lät ej höra af sig, och då den svenska hären intog en ställning, som syntes hota Dresden,Se *Lundblad* I: 393. undertecknades fredsinstrumentet i högkvarteret vid Alt-Ranstadt den 14 Sept.

1706.

Allmänt påstås, att Pipers löften om mildring från Karls sida efter ratifikationen — löften, som dock voro nog skenfagra för att kunna tros — verkat starkt på Sachsarne, isynnerhet på Pfingsten. Denna historia kallar dock NordbergI: 706. »ett orimmeligt tilmäle». Från annat håll*Böttiger* II: 242. förljudes, att falska originaler till enskilda förhandlingar med tsaren, af hvilka likväl endast om förhållandena mycket illa underrättade kunde vilseledas, skulle hafva gjort god verkan.Att likväl dylika rykten varit i omlopp — såsom ock deras haltlöshet — framgår af hvad Hermelin skrifver till Palmqvist: »Han (tsaren) skall uti Berlin hafwa låtit förmärkia benägenhet till frid med H. M:t, men ey på hwad wilkohr. Det som hr Robinson har berättat til den engelske minister i Berlin, neml. at man redan har begynt genom k. August at handla med Czaren, är utan all grund.»» D. 1 Dec. 1706. *Riksark.* På svenska sidan åter synes Karls önskan att undvika utländsk bemedling i väsentlig mån hafva påskyndat freden.

Efter fördragets undertecknande skickades Cederhjelm till konung Stanislaus, som uppehöll sig i det närbelägna Meissen, för att erhålla hans samtycke. Denne utnämde då tvänne fullmägtige, *Jablonowsky* och *Sapieha,* som begåfvo sig till Leipzig och efter några meddelanden underskrefvo traktaten.Cederhjelm till Palmqvist 30 Okt. 1706. *Riksark.*Denna,Originalhandlingen på latin förvaras jämte ratifikationen i Riksark.; flerestädes tryckt, ss. på latin och svenska hos *Nordberg* I. 706—720, på latin och franska hos Lamberty IV: 273—284. som består af 22 artiklar, innehåller förutom åtskilliga mindre vigtiga, men för August förödmjukande vilkor,Såsom att han skulle återställa öfverlöparen Öfverste Görtz' heder (14 art.), återlemna tagna svenska troféer (13 art.), bortlägga polska titeln och vapnet (3 art.), till Stanislaus utlefverera de polska regalierna och statshandlingarne (7 art.) o. s. v. hufvudsakligen de bestämmelserna: att August, som dock fick behålla konunganamnet för sin lifstid (3 art.), skulle angående sin afsägelse utfärda öppet bref till de polska ständerna, erkänna Stanislaus och afsäga sig alla för Sverige skadliga förbund, i synnerhet det med tsaren. Han måste vidare lofva att utlemna Patkul och prinsarne Sobieski och förband sig dessutom att gifva svenska hären vinterkvarter och underhåll i Sachsen samt inom ett halft års tid begära och till Karl öfverlemna kejsarens, Englands och Generalstaternas garantier på fördraget (21 art.). En separat artikel stadgade, att, äfven om garantierna ej inom sagdan tid blifvit utverkade, traktaten likväl skulle bibehålla sin kraft och verkan.

Nu var väl freden afslutad; men det återstod att förskaffa sig ratifikation därå. För att utverka denna sändes Pfingsten med fördraget till August. Hade han ej inom sex veckor med detsamma återvändt, skulle traktaten anses ej sluten,Mem. du Duc de Wirtemb. 206. men i alla fall så lång tid hållas hemlig. Han medförde ock en artig skrifvelse från Karl till August samt bref till Mardefelt och Potocki, hvilka han dock först efter fördragets ratificerande skulle framlemna.Cederhjelm till Palmqvist 30 Okt. 1706. *Riksark.*Dagen därefter utfärdade Karl kungörelseAf d. 15 Sept. 1706; läses hos *Nordberg* I: 741. om fiendtligheternas upphörande och ett stillestånd på 10 veckor, hvilket sachsiska regeringen också å sin sida offentliggjorde.Dess publikation af 27 Sept. n. st. återfinnes *ib.* 742.

Segraren höll den strängaste krigstukt. Sjelfva fredsdagen utgaf han en ordningsstadgaAf d. 14 Sept. 1706; läses hos *Adlerfeld* III: 63—71. för svenska hären i Sachsen. Den innehåller i 15 §§ en mängd föreskrifter till skydd för innevånarne och deras egendom, och hotar vid öfverträdelse med »prompt exemplariskt straff». Svenskarne synas i allmänhet ha rättat sig härefter. Ej så Polackarne i hären; deras våldsamheter framkallade kort efteråt från Karls sida en varning och sträng befallningAf den 2 Okt. 1706; läses hos *Nordberg* I: 742. att efterlefva förordningen. Öfverträdelser däraf straffades hårdt.Se exempel därpå hos *Adlerfeld* III: 71 och 72. Man kan säga att allt, hvad Karl utpressat i Sachsen, skett efter bestämd ordning. Utöfver de påbjudna krigsgärderna tåldes ingen godtycklig plundring.

Och äfven dessa gärder voro ej utskrifna utan det sachsiska folkets hörande. Hvilka bevekelsegrunder som förmått Karl att denna gång vädja till en folkvilja, för hvilken han eljes aldrig visat sig bära någon aktning, är svårt att afgöra. Närmaste anledningen var väl den motsträfvighet, regeringen i Dresden visade vid uppgörelsen

angående kontributionen. Klokheten manade dessutom att ej här som i Polen mot sig reta nationalandan. En systematisk beskattning skulle också på längden gifva mer och vara säkrare än tillfälliga utpressningar. En sådan var dock omöjlig attåstadkomma utan noggrann kännedom om landets beskattningsväsende; och, såsom utgången visade, mera för att skaffa sig kunskap härom, än för att på något sätt låta binda sig af deras samtycke, var det som Karl till den 20 Sept. sammankallade Sachsens ständer*Robinson:* L'état présent de la Suède, traduit de l'Anglois. Amsterdam 1720, s. 297.

De samlades i Leipzig. Generalkrigskommissarien *Stenbock* fick i uppdrag*Adlerfeld* III: 93. att å konungens vägnar med dem underhandla. Regeringen i Dresden förbjöd ständerna att annat än genom baron Imhoff pläga några underhandlingar med Svenskarne och gjorde allt för att hindra landtdagens verksamhet. Sålunda förnöttes tiden under onyttiga tvister.»Mellan Dresniska Regeringens Ledamöter och landtständerna, samt emellan Ständerna medh sig sielfwa är nu så ringa enighet att de ey kunna förena sig om modo contribuendi. H. M:t har föresatt dem en summa, men Regeringen brukar konster att skona churfurstliga Domainerne och sade ständerna att de utom contributionen borde under hand fournera Kong August des behof. Ständerna holla det sig för odrägeligit; willa att Domainerne skola separeras och dem en viss summa föreläggias. Deruti består skiljaktigheten mellan Regeringen och Ständerna. Desse, som bestå af Riddarskap, ampter och städer, äro ey heller aldeles enige. Ty först willa Stifterna ey contribuera lijka och adeln will efter privilegierna undantaga herrehofwen, hvarigenom städerna och ampterna skulle få för tung last på sig. Och som de ey kunna under sig komma öfverens, hafwa de också gjort ett för ringa anbud i penningar, nembligen 400,000 Rdlr. i ett för allt, Wij blifwa här. Ty lärer H. M:t föranlåtas att sielf göra repartitionen och förläggia Regementerna således att hvartdera skall sina portioner kunna indraga.» Cederhjelm till Palmqvist 10 Okt. 1706. *Riksark.* För ständerna framlades dock från Karl åtskilliga frågepunkter,Königl. Schwed. Puncta an die Churf. Sächsische Herren Land-Stände 24 Sept. — 4 Okt 1706. Kongl. Bibl. i Sthlm. hvarigenom han ville göra sig underrättad omSachsens beskattningssystem, och hvad de olika delarne af landet under de föregående åren utgjort.Härigenom var det som det kom i dagen, huru mycket af Sachsens krafter August offrat i Polska kriget. *Robinson* (s. 298) angifver på grund af landtdagens förhandlingar summan till 8,800,000 livres; *Fryxell* anser på ouppgifna grunder ett tiodubbelt belopp vara rigtigare (XXI: 311).

Karl begärde en kontribution af 625,000 Rdlr i månaden. Då ständerna ansågo denna summa altför ruinerande, nedsatte han sin fordran till 500,000 Rdlr.; men då de det oaktadt kommo med oantagliga motförslag, upplöste han församlingen och beslöt att efter de erhållna upplysningarna själf påbjuda den kontribution, hvarom man ej kunnat komma öfverens. Sålunda fördelade han sin här öfver hela landet på de olika kretsarne allt efter dessas olika storlek;Se förteckningen på regementernas kvarter hos *Adlerfeld* III: 101—104. regementena togo lugnt sina kvarter i städer, byar och landtgårdar i de dem anvisade trakterna.

Till följe af sin vägran blefvo Sachsarne tvungna att åt segraren månadtligen utgöra en gärd, som föll tyngre än den han ursprungligen kräft.Nämligen från d. 1 Sept. 1706 till årets slut 4 Kejsargroschen på hvar »Schock» (beskattningsenhet) i månaden, hvilket gaf 274,767 Rdlr. mer än han först fordrat. I början af det nya året efterskänktes en del af gärden, så att för Jan. och Febr. kräfdes endast 450.000, för Mars och April 400,000 samt för Maj 200,000 Rdlr. *Böttiger* II: 247. Ridderskapet, som på grund af sina privilegier sökt komma undan, måste dock bidraga med 1/4 mill. Rdlr. Biskopsstiften och grefskapet Schwartzburg, som ej lydde omedelbart under kurfursten, gingo ej häller fria, oaktadt sin motsträfvighet.

Karl upptog penningarne själf och uppförde sig därvidfullkomligt som landets herre; han ej blott sammankallade dess ständer, utan meddelade äfven undantagsförmåner.Se t. ex.: »Skyddsbrefvet för geheimerådet ifrån Hannover Bothmers Godz», hvilket dock både Cederhjelm och Hermelin måst anstränga sig för att kunna utverka; Palmqvistska brefsaml. 1707. *Riksark.* Man har beräknat, att invasionen med förplägningar, utpressningar o. s. v. i ett för allt kostat Sachsen den betydliga summan af omkring 23 mill. Rdlr*Noorden* II: 540.

Härigenom kom emellertid hären i ett utmärkt skick och växte snart till en half gång mer än sin förra styrka. De

nyvärfvade trupperna höllos till sträng öfning, och manskapets hållning var i allmänhet god; dock kunde krigstukten ej undgå att i längden lida af härens overksamhet.Jfr. *Böttiger* II: 248.

Det var under afvaktan på ratifikationen som Karl företog dessa anordningar. Fördraget hölls fortfarande hemligt;»Man hade gifvit parole å alla sijdor att holla saken tyst och tilldes ratification ankom giorde H. M:t sig därpå ey någon så wiss räkning, att han därom wille tahla.» Cederhjelm till Palmqvist 30 Okt. 1706. *Riksark.* men man hade ej kunnat undgå, att ryktet om underhandlingar och än mer den fara, hvarmed inbrottet hotade grannarne, kring segraren samlat en rad af sändebud och furstar, som kommo att betyga sina regeringars vänskapliga tänkesätt och för att afvända Karls vapen eller begära hans hjälp. Redan vid Oder hade den preussiske gesandten, baron *Printzen* mött. Han erbjöd sin herres bemedling. Likaså gref *Wratislaw,* som framfört kejsarens försäkringar, att han ville göra allt för att förmå konung August att afstå från polska kronan.Konungen till Palmqvist 11 Okt. 1706. *Riksark.* Englands och Hollands sändebudhade äfvenledes fått befallning att följa Karls företag.*Lamberty* IV: 267. Där samlades altså en mängd sändebud från olika staterDe uppräknas af *Adlerfeld* III: 73. i Leipzig, ty närmare tillät Karl dem ej att komma. Själf lefde han högst enkelt i Alt-Ranstadt, öfverlemnande åt Piper att uti sitt kvarter i Günthersdorf hålla bord för främlingarne.

Emellertid hade Pfingsten återvändt med konung Augusts bekräftelse på fredsfördraget.Tryckt hos *Nordberg* I: 728; separatartikeln särskildt ratificerad, *ib.* 730. Den är undertecknad 20 Okt. n. st. i Petrikow, dit August i förening med ryssarne framträngt, då Pfingsten inträffade hos honom. Hvad emellan dem förelupit, är insvept i dunkel. August har flere gångerSärskildt i sitt manifest af 8 Aug. 1709. beskyllt Pfingsten att för sig hafva dolt åtskilliga vilkor, talat om protokoll med mildrande bestämmelser, som ej funnos till, och slutligen begagnat sig af en med konungens namn undertecknad blankett för att ratificera fördraget. Augusts beteende i denna fredshandel är ett mönster af falskhet; hans uppgifter kunna därför ej göra anspråk på att anses trovärdiga. Här strida de dessutom mot all sannolikhet. Hvilka bestämmelser skulle väl Pfingsten för honom kunnat dölja, då de båda exemplaren af det undertecknade fredsinstrumentet voro lika lydande?Jfr. traktatens 22 art. Skulle August väl ha ratificerat ett fördrag, som han ej sett? Om det åter varit möjligt att dölja något af innehållet, hvad gagn kunde Pfingsten hafva däraf, då det i alla fall strax efter ratifikationen måste komma till Augustskännedom?Tsaren säger väl, att de sachsiska ombuden varit af svenskarne bestuckna (*Journal de Pierre le Grand* I: 193); en anklagelse, som denna tid var så allmän, att den för att tros väl behöfde från annat håll bekräftas. Peter den store påstår, att August ratificerade fördraget.*Ib.* I: 195.

Å andra sidan, om Pfingsten begagnat de underskrifna blanketter, hans konung åt honom anförtrott, var väl detta ett brott?Att Pfingsten för fullmagt till underhandlingen med Stanislaus (tryckt hos *Nordberg* I: 722) begagnat en af sina blanketter synes framgå både af fullmagtens datum och frånvaron af utgifningsort, som eljest noga utsättes. Detta var dock ett betydelselöst steg, sedan själfva traktaten var underskrifven. Lika litet betydde det, om Pfingsten, såsom August i sitt manifest af 8 Aug. 1709 påstår, på en dylik blankett utskrifvit afsägelsebrefvet till polska ständerna (tryckt hos *Nordberg* I: 735 o. följ.). Detta var nämligen blott en formalitet, som må hända påskyndade, hvad August eljes tänkt förhala med; själfva afsägelsen var ju redan gjord i traktaten. Däremot, om August ej ratificerat freden, huru kunde han då skrifva till Karl så som han gjorde, eller hvarför sökte han, åtminstone skenbart, undvika och sedermera urskulda sig för slaget vid Kalisch?

Hufvudbestämmelsen, polska kronans afträdelse, hade ombuden enligt sina instruktioner rätt att lofva och deras fullmagt var för öfrigt så vidsträckt, att de kunde lofva nästan hvad som hälst. Att August, ehuru han förnekar det,I sitt meranämda manifest. kände till detta vilkor, framgår tydligen af ordasätten»La perte de la Couronne de Pologne lui devenoit indifférente, puisqu'il regagnoit parlà son amitié.» *Adlerfeld* III: 84. i det bref, Pfingsten från honom medförde till Karl. Det ser sålunda ut, som om Pfingstens egentliga förbrytelse varit, att han under så tvingande omständigheteromöjligen förmått betinga bättre vilkor, och som om konung August därföre begagnat tillfället att på sitt sändebud skjuta skulden för en oundviklig motgång. Det är också först från en senare tid dessa beskyllningar stamma. Åt Pfingsten anförtroddes att fullborda det än ej slutade fredsverket, och med honom

brefvexlades fortfarande i statsärenden. Konung Augusts delaktighet blir dock alltid lika stor; han har två gånger sedermera bekräftat denna traktat.

Huru nu än med undertecknandet må hafva tillgått, säkert är, att Pfingsten inom utsatt tid infann sig med den äskade ratifikationen. Denna sändebudets punktlighet jämte Augusts förbindliga bref satte Karl i särdeles godt lynne.*Mem. du Duc de Wirtemb.* 210. Han gaf August ett artigt svar och ratificerade genast å sin sida fördraget. Stanislai bekräftelse är af samma dag.D. 23 Okt. 1706. Ratifikationerna å traktaten och separata artikeln äro tryckta hos *Nordberg* I: 728—735.

Ännu hölls likväl freden hemlig, och de sachsiske ministrarne sökte ständigt hindra dess kungörande under förevändning af den fara, hvari deras konung svävfvade, så länge han omgafs af ryska och polska trupper. Men snart timade i Polen händelser, som bestämde Karl att ej längre uppskjuta fördragets offentliggörande.

I spetsen för sin polsk-sachsiska här och i förening med Ryssarne under Menschikow»Fiendens makt skattades till 40,000 af Saxar, Pohlackar, Tyskar, Cosacker och Tartarer.» Cederhjelm till Palmqvist 26 Okt. 1706. *Riksark.* ryckte nämligen August äfven efter ratifikationen fram emot Stor-Polen, där Mardefeldt stod med endast 4000 svenskar och 10,000 polackarunder *Potocki.*En svensk officerares berättelse om slaget vid Calish, Posen 27 Okt. —6 Nov. 1706; Palmqvistska brefsaml. *Riksark.* Oaktadt sin stora öfverlägsenhet i antal fann dock August ställningen brydsam. Mot Karl vågade han ej gå, äfven med sina bundsförvandters hjälp; för dessa åter vågade han ej omtala fredsslutet. Han fortsatte alltså sitt dubbla spel och, skenbart ovillig, tvangs han slutligen af Menschikow att begagna sin öfvermagt för att tillintetgöra den mycket underlägsna svenska styrkan och sålunda efter nyss sluten fred tillfoga Karl ett nederlag — det första och enda!

Pfingsten hade, vare sig han fann sig eljes icke kunna hinna tillbaka inom utsatt tid»För tijdzens korttheet»; Cederhjelm till Palmqvist 30 Okt. 1706. *Riksark.* eller fruktade att väcka ryssarnes misstankar*Robinson* s. 283. eller må hända på befallning af August, ej personligen aflemnat Karls bref till Mardefeldt, utan i stället anförtrott det åt en viss Beye, svensk agent i Breslau, för att framskaffas.Se *Nordberg* I: 743. Härigenom blef han medelbart en anledning till slaget vid Kalisch och detta — att han ej enligt sitt löfte efter ratifikationen själf framförde brefvet — är hvad man från svensk sida kan förebrå denne olycklige gesandt. Brefvet uppfångades.»Om Karls expresser till Mardefeldt ej blifvit upptagne, så hade actionen vid Kalisch ey förluppit.» Extract af sidsta Aviser. Leipzig 13 Nov. n. st. 1706; på Kongl. Bibl. i Sthlm. Brefvet hade eljes haft god tid att framkomma; ty den 10 Okt. afreste Pfingsten från Petrikow och först d. 19 stod slaget vid Kalisch. Från Karl egde Mardefeldt sålunda hvarken underrättelse om freden eller befallning om fiendtligheternas inställande. August lät väl tvänne särskilda gånger underrätta honom om fredens afslutande och varna för öfvermagten; men då intetbref ingått från Karl, så tog Mardefeldt fiendens ord för en snara»Mardefelt misstrodde det, som kom ifrån en förment fiende, och mente den regeln vara den bästa, att taga just en contraire resolution emot den, som af fienden inråddes; förmenandes honom wara swagare än han utgafs före.» Cederhjelm till Palmqvist 80 Okt. 1706. *Riksark.* och beslöt, eggad af Potocki, att begagna sin fördelaktiga ställning vid Kalisch och hålla stånd. De polske, som så ifrigt yrkat på strid, flydde genast; svenskarne slogo med vanlig tapperhet fienden två gånger tillbaka, men blefvo slutligen af öfvermagten i mörkret kringrända och samt och synnerligen på öppna fältet tillfångatagne; ej 200 undkommo.Warhaffte Relation der gloriensen Victorie, Welche K. Maj. in Polen den 29 Oct. ohnweit Kalisch wider das Schwedische Corps... gehalten Anno 1706; i Kongl. Bibl:s samling af samtida berättelser om Sveriges krig.

Hos Karl lät August visserligen betyga sin stora ledsnad öfver hvad som händt,Se Augusts bref till Pfingsten, *Adlerfeld* III: 86. men han lät på samma gång i Warschau sjunga Te Deum öfver sin seger*Robinson* s. 285. och sammankallade dit landtdagen för att rådslå om kraftigaste medlen att fortsätta kriget,*Mem. du Duc de Wirtemb.* 209. förkunnande sin afsigt vara att aldrig nedlägga polska kronan.Jfr. hans manifest af 19 Nov. 1706, *Böttiger* II: 244. Samtidigt lät han sina sändebud vid danska och preussiska hofven begära dessa furstars hjälp*Noorden* II: 539.

Vid första underrättelsen om nederlaget uppbrusade Karl och lät tillsäga de sachsiska fredsombuden, att, om detta vore med flit stämpladt, traktaten kunde tagas tillbaka;*Nordberg* I: 745. han begärde satisfaktion. Ett botfärdigt bref frånAugust, som Pfingsten mottog och visade Karl, bevekte dock denne»Som man på konung Augusts sijda sådant (hvad mellan wåra och det Sachsiska partiet i Stor Pohlen föreluppit) har sökt att ursäkta, och deriemte låtit förmärkia dess beständiga åstundan att blifva fast wid den bewilliade freden; så hafwa Wij ock til at gifwa å daga Wårt fredzälskande upsåth dertil så mycket mehra låtit oss beweka, som Wij förmode oss för det, som uti stilleståndet sig har tilldragit, kunna erholla en behörig förnöijelse.» Konungen till Palmqvist 30 Okt. 1706. *Riksark.* att endast fordra de svenska fångarnes frigifvande.

Demonstrationerna i Warschau visade likväl snart mera tydligt Augusts sinnelag och lärde Karl inse, att Sachsarnes upprepade begäran om fredens hemlighållande blott var ett konstgrepp för tids vinnande. För att motverka Augusts falska planer beslöt därföre Karl att ej längre lyssna till hans böner om uppskof med tillkännagifvandet, utan lät den 16 Nov. med öfliga högtidligheter offentliggöra freden,Kungörelsen läses hos *Nordberg* I: 753. sedan de sachsiska ombuden först tvungits at aflemna Augusts afsägelseskriftTryckt *ib.* I: 735. till den polska riksdagen.

Konung Stanislaus lät genom en beskickning tacka Karl för freden, liksom denne å sin sida lät lyckönska honom till konungadömet, vid hvilka tillfällen statssekreteraren Hermelin höll långa tal på latin.

De svenska gesandterna erhöllo befallning att vid främmande hof tillkännagifva freden. Den väckte allmän glädje — utom hos vissa ministrar i Alt-Ranstadt, som voro högeligen missnöjde öfver att saken kunnat gå för sig dem förutan, oaktadt de befunnit sig på platsen.»Freden är nu öfver alt kunnig och fröjdar alle menniskior, så när som Hrr Robinson och Cranenburg. Den förre wisar sig dock mehra skiälig, men den andra kan ey dölia sitt missnöije. — Gref Zinzendorf däremot wisar sig lustig och glad och har i dag gratulerat H. M:t.» Hermelin till Palmqvist 6 Nov. 1706. *Riksark.* Man villeemellertid knappt tro på fredens verklighet och i synnerhet ej, att vilkoren kunde vara så goda, då underrättelsen om nederlaget vid Kalisch och fredens offentliggörande följde slag på slag efter hvarandra.»Innehollet af Kl. M:tz breff, som i dag afgår, lär surprennera Hr Envoyén, så wähl som hehla werlden. Knapt har man kunnat tro någon fredzhandling wara å färde, eller en sådan artikel kunna tagas till grundwahl som afsäijelsen är, besynnerligen effter action med Mardefelt, innan man får på en gång förnimma att samma handling både är begynt och lyckligen fullbordad.» Cederhjelm till Palmqvist 30 Okt. 1706. *Riksark.*

Fredens offentliggörande tvang August att ändra plan. Han kunde nu ej längre hyckla vänskap på båda sidor. Fördraget måste han hålla för att rädda Sachsen från sköfling; ty äfven i förening med ryssarne vågade han ej bjuda Karl spetsen. Ville han åter bevara freden, så måste han upphöra med sitt bedrägliga förhållande mot Karl; han började därföre att i stället bedraga Polackarne.

Under förevändning af vinterkvarter bortskickade han de ryska trupperna till Wolhynien; sin sachsiska här drog han under sken af en rörelse mot Krakau närmare hemåt.*Robinson* s. 287. Nu kände han sig friare — och midt under sina proklamationer om krigets fortsättande flydde han landet och begaf sig till Sachsen för att om möjligt i egen person utverka skoning för sitt arfland och mildring i fredsvilkoren.

Den 7 Dec. var konungarnes första möte hos Piper i Günthersdorf. Karl visade sin gäst stor artighet, gaf honom alltid högra handen och en lifvakt af sina egna drabanter samt aflade själf några dagar därefter motbesök i Leipzig.Journalen 8—18 Dec. Dec. Leipzig. Cederhjelm till Palmqvist. *Riksark.*

Tvänne hof — de största motsatser samtiden egde —höllos nu helt nära hvarandra. August, den yppige verldsmannen, utvecklade i Dresden en glänsande prakt; ej långt därifrån stod den enkle segraren i sitt läger vid Alt-Ranstadt. De kungliga fränderna besökte hvarandra ofta, jagade tillsammans och visade hvarandra den största vänskap, ja förtrolighet.*Mem. du Duc de Wirtemb.* 216.

Under allt detta förblef likväl freden till väsendtliga delar ouppfvlld. De polske prinsarnes frigifvelse och de svenska fångarnes och segertecknens återställande var det första, man lyckades utverka.Hermelin till Palmqvist 1

Dec. 1706. *Riksark.*

Först nu, mot slutet af December, skref Karl hem till sitt Råd angående allmän tacksägelse för freden.Konungen till Rådet 21 Dec. 1706. Tryckt i *Historiska handlingar utgifna af samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia,* IV: 50. Samma dag lät också konung August från alla Sachsens predikstolar förkunna det återstälda lugnet. Hans resident i Haag fick befallning att hos de allierade tillkännagifva freden, men tillika i hemlighet betyga konungens missnöje därmed. Äfven i Sachsen hade August ej kunnat afhålla sig ifrån att utfärda åtskilliga mot vilkoren i traktaten stridande påbud och förordningar. Dessa måste han nu genom en tryckt publikation från LeipzigAf 9/19 Jan. 1707; tryckt hos *Nordberg* I: 738 och 766. till all kraft och verkan upphäfva, på samma gång som han högtidligen bekräftade och lofvade att obrottsligen fullgöra freden.

Vilkorens fullständiga uppfyllande lät icke dess mindre vänta på sig, och detta, ehuru Karl på Sachsiska framställningar i början af det nya året efterskänkt en del afkontributionen. Återstoden måste han, då svårigheter mötte för sachsiska regeringen att erhålla lån i Holland, genom sina trupper själf låta upptaga.Jfr. *Adlerfeld* III: 116.

Åtskilliga bestämmelser i fördraget voro August personligen motbjudande; han undandrog sig, än under den ena än under den andra förevändningen, deras fullgörande. Karl blef otålig och sände Cederhjelm upprepade gånger till Dresden för att yrka på fördragets verkställande.Cederhjelm till Palmqvist 16 Febr. 1707. *Riksark.* Det gällde i synnerhet frågor, som sammanhängde med afsägelsen. August kunde ej förmå sig att bortlägga titeln: »Konung af Polen», att utlemna polska regalierna åt konung Stanislaus och att lyckönska honom till tronbestigningen. Allt detta var nu endast formaliteter, då afsägelseskriften länge sedan blifvit af honom undertecknad och utfärdad.

Men Karl var lika envis att yrka fullgörandet af hvarje småsak, som sammanhängde med denna fråga, som August å sin sida var angelägen att undvika uppfyllandet af en så obehaglig pligt. Dessutom tvekade denne af åtskilliga skäl»Rätta orsaken är, at Patkuls fästqvinnas Numers släckt och anförwanter arbeta med händer och fötter att rädda honom och bjuda stora pengar åt det Saxiska Hofvet. — Därtil har K. August, som synes utaf de uppsnappade brefven, lofvat Czaren at aldrig utgifva honom. Det giör H. M:t så mycket ifrigare i sitt påstående.» Hermelin till Palmqvist 23 Febr. 1707. *Riksark.* att utlemna Patkul, som varit ryskt sändebud i Dresden och som de sachsiska ministrarne låtit på ett förrädiskt sätt fängsla.*Journal de Pierre le grand* I: 193—4.

Det behöfdes därföre, att en händelse skulle inträffa, som gjorde Karl uppmärksam på, hvad hans frände underall sin hycklade vänskap egentligen förehade, på samma gång som den kunde skrämma August att uppfylla sina löften. Nyss hade denne genom sitt dubbla spel vunnit en seger midt under freden; nu hoppades han, att samma tvetydiga statskonst skulle befria honom från vissa vilkors uppfyllande. Han ville åtminstone vinna tid, tills magterna kunde bispringa honom, hvarpå han fortfarande räknade.

Han misstog sig. Liksom kunskapen om Augusts trolösa beteende i Warschau efter slaget vid Kalisch gifvit anledning till fredens kungörande, så var det denna gång underrättelsen om Augusts stämplingar på polska sidan,*Nordberg* I: 767. som förmådde Karl till ett strängare handlingssätt och att bestämdt yrka på fredens ovilkorliga fullgörande. Det var genom missnöjda flyktingar af Augusts parti som Karl först rätt lärde känna de ränker, som spunnos bakom hans rygg.

I Polen rasade nämligen partiernas kamp vildare än förr; tsaren hade med 60,000 ryssar öfversvämmat landet och i förening med kardinal-primas, som Stanislaus ej velat erkänna, utlyst en valdag till Lemberg. Fruktande tsarens magt och öfvergifna af sin konung, hade flere af Augusts mest framstående anhängare ilat öfver gränsen för att hylla Stanislaus och söka räddning för sitt land under Karls segerrika vapen. Szmigielski, Brandt, Wisniowiecki infunno sig, medförande bref och påbud, som lade i dagen Augusts fortsatta ränker i Polen. Sitt parti eggade han till ståndaktighet och att falla Karl i ryggen. Uppsnappade bref till tsaren och till Polens store röjde samma svekfullaplaner*Mem. du Duc de Wirtemb.* 227. och detta medan August skenbarligen visade sin frände den största förtrolighet och nu särskildt inbjudit honom till en stor hjort- och vildsvinsjagt på lustslottet Liebenwerda.

Karl, som just då blifvit underrättad om Augusts hemliga handlingssätt, lät väl ursäkta sitt uteblifvande, men sände derjämte Cederhjelm till Dresden med bestämd fordran om fredsvilkorens snara uppfyllande.Journalen 8/18 Febr. Leipzig. Cederhjelm till Palmqvist. *Riksark.* Detta verkade. August höll jagten; men sedan började han, skrämd af Karls uteblifvande och af den kyla, som uppstått i förhållandet till den svenske konungen,»Nu är fuller jakten förbi och med mycken lust elliest afluppen, men alldrig kan iag till fyllest beskrifwa, huru modfällde kong August och alle Saxiske hafwa warit öfver Kongl. M:ts uteblifwande. Dee som intet weeta orsaken, äro bedröfvade och flata och ännu mehra dee, som henne weeta. Kongen sielf är inconsolable.» Cederhjelm till Piper 8/18 Febr. 1707. *Riksark.* att gifva efter och, ehuru motsträfvigt och först småningom, fullgöra hvad man af honom fordrade. Det behöfdes Cederhjelms ihärdiga ansträngningar för att genom upprepade påminnelser och idkeliga jämkningar bringa verket till slut. Ändtligen beslöt sig August, som hade en bestämd motvilja för att till Stanislaus öfverlåta de polska regalierna, att aflemna dessa åt Karl, genom hvars händer de sedan skulle komma till sin rätte innehafvare. Polska konungatiteln, som ännu hördes i förbönerna för honom på predikstolen, som glänste i hans vapen och på hans mynt, måste han också, men först efter förnyade föreställningar, bekväma sig till att afstå ifrån.Cederhjelms i Dresden egenhändigt förda journal öfver underhandlingen med konung August. Acta historica. *Riksark.* Han började inse, att motsträfvighet endast skullekosta landet förlängda krigsgärder och han öfvergick till och med på planen att genom eftergifter så snart som möjligt aflägsna Karl ur Sachsen; sedan kunde han bryta freden bäst han ville.

Där funnos likväl — så underligt det än kan låta — skäl, som hos den för sitt lands lidanden okänslige kurfursten kunde göra Karls kvarblifvande i Sachsen önskvärdt. August hade nämligen i sorgen öfver förlusten af sin polska krona upptäckt, att han hade ej så oäfna anspråk på den lediga neapolitanska tronen. Karl, som i likhet med Napoleon såg ett nöje i att af- och tillsätta konungar, fann hans »prætension wara billig och grundad på laglig arfsrätt; ty han härstammar från Neapolitanska Princessan Margaretha, Kong Frederici den andres dotter; och efter Rijkets stadgar, när manliga linien utslocknar, kallas den qvinliga till successionen.»Konungen till Palmqvist 28 April 1707, med ordres att understödja Augusts anspråk. Dennes slägtledning finnes bilagd. *Riksark.* Var det hans rätt, skulle den naturligtvis understödjas; om den öfverensstämde med statsklokhetens fordringar eller lagbunden ordning i öfrigt — det betydde för Karl föga. Han var dessutom ej nog hård, att ej gärna unna sin frände »någon consolation och ersättning, om möjeligit wore». Så vida saken ej mötte bestämdt motstånd från sjömagternas sida,»Men om sjömakterna redan fattat ett besluth angående Neapolitanska Rijket, så torde wärket stöta på svårighet.» Cederhjelm till Palmqvist 11/21 Maj 1707. *Riksark.* ville Karl på allt sätt befrämja den, hvarom också *Palmqvist,* hans minister i Haag fick mottaga befallning. Karls beredvillighet härutinnan kom August att med blidare ögonse svenska härens vistande i landet»Imellertid må jag bekienna att mig går till sinnes, att det oskyldiga landet sådant skall umgiella: omskiönt jag härjemte i förtroende kan säija att kong August, då jag var i Dresden, begierte det arméen måtte så länge med moderation blifva qvarstående, till des dee allierade yttradt sig öfver des Neapolitanske prætension.» Cederhjelm till Palmqvist 25 Juli/5 Juni 1707. *Riksark.* och gjorde honom äfven medgörligare med afseende på fredsvilkorens uppfyllande.

På förnyade uppmaningar af Cederhjelm utfärdade han, ehuru det kostade på, den äskade gratulationsskrifvelsen till StanislausAf d. 8 April n. st.; tryckt hos *Nordberg* I: 775. — »för att göra svenska konungen ett nöje» som han uttryckte sig. Efter mångfaldiga försök att undandraga sig, utlemnade han slutligen också Patkul;Hvilket han af fruktan för tsaren och tills de Sachsiska trupperna i Polen hunnit sätta sig i säkerhet, hittils upskjutit. Cederhjelm till Piper 19/29 Mars 1707. *Riksark.* och då han redan förut hos de allierade begärt den omtalade garantien af fördraget,Marlborough till Lord Raby 28 Jan. 1707. *Murray.* voro därmed i själfva verket de väsendtliga fredsvilkoren å hans sida uppfyllda redan i slutet af Mars. Dock — garantien var ännu ej utverkad och under tiden hade nya förvecklingar uppstått, som hotade att ännu länge kvarhålla Karl i Sachsen.

Tvänne mål hade den svenske konungen hittils sökt nå genom sin vistelse i Sachsen. Det ena var att tvinga August till fredens fullgörande; det andra att i rika kvarter få uppfriska och förstärka sin medtagna här. Båda sina afsigter hade han nu vunnit; hans här var starkare och bättre utrustad än någonsin; August hade i förödmjukelse

måst böja sig för segrarens vilja i allt. Ögonblicketsyntes vara inne, att med uthvilad kraft och säker rygg kasta sig öfver grannen i öster och hejda hans framsteg. Karl hade emellertid för mycket närmat sig de europeiska förvecklingarnes medelpunkt för att kunna undgå att indragas i deras hvirfvel. Visserligen ej utan protest, men dock overksamma, hade magterna åsett Karls bragd. Företeelsen af en konung, som med sin här hastigt kastar sig öfver en annans land och där i ro inkvarterar sig blott för att aftvinga sin fiende den ena personliga förödmjukelsen efter den andra — var någonting så nytt och oerhördt, att man ej kunde tro, det ett sådant företag saknade biafsigter, utan fast mera misstänkte, att det skedde blott för att dölja sådana. Man trodde först, att Karls inbrott skedde till förmån för Frankrike.Marlborough till Heinsius 10 Jan. 1707. *Murray.* Hans egna försäkringar liksom hans handlingar vederlade ett sådant rykte. Det befarades då, att han ämnade uppträda som väpnad medlare.*Robinson,* 301. Med styrkans rätt var han i detta ögonblick, när hälst han ville, Europas själfskrifne skiljoman, den ingen vågade eller ens mägtade motstå.

Man betänke ställningen! Ensam hade Karl krossat de tre grannkonungarnes förbund; höljd af ära, stod han nu i spetsen för tidens mest fältvana här midt i hjärtat af Europa, medan stormagternas väldiga kamp rasade omkring honom. Väl kunde det på afstånd synas, som striden om Spaniens besittning hade föga att skaffa med frågan om hegemonien i norden; men händelsernas gång hade dragit de båda krigslågorna allt närmare hvarandra. De stodo på gränsen att sammanblandas. Det nordiska kriget hade justslutat ett vigtigt skede. Karl XII hade för ett ögonblick händerna fria att vända sina vapen åt hvad håll han hälst önskade — mot någon af de gamla eller mot en ny fiende. I en sådan sakernas ställning var det klart, att båda de krigförande parterna på kontinenten — Ludvig XIV å ena sidan och de förbundne: England, Holland och Österrike å den andra — skulle söka draga honom öfver till sig, och det var lika klart att den, i hvars vågskål han kastade sitt svärd, skulle få öfvervigten.

Ej allenast beundran för hans glänsande vapenbragder, men ännu mer fruktan, för hvad han härnäst skulle företaga, vände folkens och furstarnes ögon på den fyra och och tjuguåriga hjälten. Hans läger blef under den närmast följande tiden medelpunkten för den europeiska diplomatiens sträfvanden. Alla kände med sig, att på honom hängde i denna stund Europas öde, på samma gång som alla voro lika okunniga om hans egentliga afsigter för framtiden, hvilka syntes ogenomträngliga.

Hörande skäl och förslag af alla, men outransaklig äfven för sin närmaste omgifning, stod den unge konungen, sluten och enkel, en gåta för samtiden, och väntade på att hans planer skulle mogna. Ryssland var det mål, kring hvilket de alla hvälfde sig. Sin vistelse i Sachsen uppfattade han själf endast som en förberedelse till det stora kriget i öster. Sin tid använde han att stärka och inöfva sin här,*Mem. du Duc de Wirtemb.* 222. medan han åt den europeiska politiken egnade blott föga uppmärksamhet. Förutom de högst oberäkneliga fordringar, hvarmed han ansåg sig böra hemsöka förstAugust, sedan kejsaren, hade han alls inga planer att inverka på förhållandena omkring sig.

En inblandning i vestra Europas angelägenheter var likväl i hans ställning en så naturlig sak, att ingen kunde undgå att frukta den. Karls fordran, att magterna skulle erkänna Stanislaus och garantera freden syntes vara den yppersta förevändning för ett sådant försök. Man ville ej tro Karls upprepade försäkringar, att hans infall endast gällde August och åsyftade att aftvinga denne en tillfredsställande fred. Det var då helt naturligt, att sträfvandet att utforska hans planer och att på dem söka inverka skulle samla kring honom en krets af lysande samtida, furstar och sändebud, som kommo att se honom eller att göra honom förslag och anbudEn förteckning på sändebuden, se *Adlerfeld* III: 72 — 73; på furstarne *ib.* 117 — 118..

Karl höll dem på afstånd i Leipzig. Han önskade ingenting så litet som att åhöra de förslag, de voro så ifriga att framställa. Meddelanden till dem skedde genom Piper och endast sparsamt. Högst sällan gafs åt något sändebud audiens i lägret. De utländska ministrarnes mest nitiska bemödanden strandade på denna Karls oåtkomlighet eller på hans oeftergifliga fordran, att magterna skulle, innan några förhandlingar tillätos, erkänna den nye konungen i Polen.Huru angelägen Karl var att få Stanislaus allmänt erkänd, ses af hans bref till Palmqvist, 1 Dec. 1706. Han skulle till Generalstaterna öfverlemna Stanislai notifikationsbref, (enär denne ännu ej hunnit sända en minister till Haag) »förklarandes därhos, at Wij för ett särdeles prof af General-Staternas wänskap emot oss lära upptaga,

hwad heder och benägenhet General-Staterna wid detta tillfälle emot Konungen af Pohlen warda wisandes». *Riksark.*Ludvig XIV, angelägen att vinna Karls bevågenhet, insåg med vanlig takt, att det ej gick an att i detta hänseende stöta honom och var derföre — redan i Dec. 1706 — den förste att lyckönska konung Stanislaus.Gratulationsskrifvelsen af 20 Dec. 1706 är tryckt hos *Nordberg* I: 758. För att söka utverka Karls bemedling i striden med de allierade, sände han till lägret i Sachsen Monsieur *de Ricoux,* en framstående officer.Denne var äfven befullmägtigad att lofva Piper 300,000 livres och sekreterarne Hermelin och Cederhjelm motsvarande gratifikationer, om de genom Karls mellankomst kunde påskynda freden. *Coxe:* Memoirs of John, Duke of Marlborough, London 1818, II: 184 — 185. Förgäfves; Karl stod ej att vinna.»Om medlingen åligger oss de franske rätt mycket, men H. M:t, som dessutom ey mycket där til är benägen, förklarar sig till intet, så länge de allierade ey det siälfwa begiära.» Hermelin till Palmqvist, 1 Dec. 1706. *Riksark.* Han hade ärft sin faders afsmak för det franska öfvermodet och var snarare böjd för de allierades sak, hvari han äfven såg protestantismens, den lika väl håg som traditioner bjödo honom att skydda. Nya anbud i samma syfte uti Mars genom *Besenval,* som, förklädd till köpman, lyckats komma genom Tyskland, hade lika liten verkan.»I går hade den franske afgesandten Besenvald audience hos H. M:t, då han gaf tilkiänna at hans konung högt åstundade freden med de allierade. De andre ministrarne hafva i förstone wist någon orolighet öfver dess ankomst.» Hermelin till Palmqvist, 5 Mars 1707. *Riksark.*

De allierade å sin sida förmådde ej häller, till följe af sina splittrade ansträngningar, att draga någon nytta af Karls företag. Samtligen hade de blifvit så öfverraskade både af inbrottet och af freden, att de i förstone stått alldeles rådvilla. Alla öfverensstämde de blott därutinnan, attde öfverlemnat Sachsen åt sitt öde; några matta föreställningar, som uttryckligen ej fingo antaga tonen af hotelser, var allt, hvad Augusts klagan hos bundsförvandterna förmådde uträtta. Men allt efter sina olika intressen intogo desse till Karl en olika ställning.

Preussen visade sig, utan tvifvel lika mycket af hopp att därigenom vinna utvidgning som af fruktan för egen säkerhet, mest angeläget om Sveriges vänskap. Gemensamt med Hannover hade det på riksdagen i Regensburg, i motsats till kejsaren och Sachsen, sökt hindra alla svenskfiendtliga beslut. Vid Karls inträde i Sachsen hade det erbjudit sin bemedling, som dock afböjdes.Hvarvid Prinzen (den preussiske gesandten) visat sig bestört, enär, »han trodde sin herres officier tillbakasättias». Cederhjelm till Leijonstedt, odat. (Okt. 1706), Palmqvistska saml. *Riksark.* August hade förgäfves anropat dess hjälpRosenhane och Leijonstedt till konungen 12/22 Okt. 1706. *Riksark.*, och för att göra Karl till nöjes hade Fredrik I till och med förklarat, att flyende sachsiska trupper ej fingo beträda hans jord. Han sökte på allt sätt förbund med Karl, som å sin sida likaledes visat sig angelägen om Preussens vänskapMarlborough till kurfursten af Hannov. 29 Sept. 1706. *Murray.* och som slutligen, då ej ens olyckan vid Kalisch förändrat Preussens tänkesätt,Ehuru Marlborough hoppats detta; se hans bref till Hedges, 12 Nov. 1706. i medlet af Dec. godkände ett utkast till förbund, hvarigenom Preussen mot förpligtelse att erkänna, ja bistå Stanislaus, fick hopp om förstoring,Nämligen genom Karls löfte att söka utverka de polska magnaternas samtycke till Elbings inlösen; se *Noorden* II: 542 efter Printzens utkast till förbund af 14 Dec. 1706 i Preussiches Staatsarchiv. och således båda konungarna vunno sina afsigter. Två månader senarelyckönskade Fredrik I konung Stanislaus.Hermelin till Palmqvist 2 Febr. 1707. *Riksark.* Hans exempel följdes snart af Hannover och flera furstar.

England och *Holland* hade väl i första förvirringen varit betänkta på »något hastigt medel»Marlborough till Harley 16 Sept. 1706. *Murray.* mot Karls framträngande; snart lugnade med hänseende till hans afsigter, hade de likväl öfvergått på planen att prisgifva Sachsen, men tillika söka hämma invasionen där.Marlborough till Hedges 16 Nov. 1706. *Murray.* De hade emellertid hittills ej erkänt den nye konungen i PolenStrax efter freden hade de ej synts därtill obenägne, men uppfunno snart svårigheter. Cederhjelm skrifver 29 Jan./8 Febr. 1707: »Nu på stunden berättar mig en af de främmande ministrar, att de hade fått kunskap från Wien det Keysarn enig med Engelland och Holland, worde difficulterandes att erkienna kong Stanislas, under förevändning 1) att någre Polacker, understödde af Czaren, hade begiärt att kong Stanislaus ey måtte erkiennas, 2) att man föruth måste

hafva någon försäkring i ungerska saken 3) att kong Carl af Spanien måtte tillijka erkiennas». Till Palmqvist. *Riksark.* och dröjde liksom kejsaren med sin garanti på freden. Det var endast denna de allierades vägran att gå i borgen för fördraget, som nu kvarhöll Karl i Sachsen. Äfven August sökte därföre ifrigt att förmå dem till denna eftergift, hvarvid de hade åtskilliga betänkligheter, vare sig nu de väntade på hvarandraMarlborough till Robinson 28 Jan. 1707. *Murray.* eller tvekade af andra skäl»Breff från wissa personer willa säga, att man ey är emot ett nytt wahl (i Polen): att prince Eugene är på förslag och att de allierade, Keysarn, Engelland och Holland, warandes honom benägne, därföre upskiuta att gifwa deras garantier.» Cederhjelm till Palmqvist 16/26 Febr. 1707. *Riksark.*.

Då nu båda de krigförande parterna funno Karl upptagen af egna krig, vågade väl ingendera af dem begärahans verksamma deltagande. Det sätt hvarpå de sökte afleda den kraft de fruktade, men ej kunde göra sig till godo, var dock mycket olika. Då svenska härens vistelse i Sachsen helt och hållet drog Tysklands uppmärksamhet från kriget i Flandern, gjorde Ludvig XIV å sin sida allt för att genom förslag, om att Karl skulle öfvertaga fredsmäklarekallet, kvarhålla honom där han var. Sjömagterna åter ansträngde sig lika ifrigt att genom framhållande af den fara, som hotade från Ryssland, så fort som möjligt aflägsna honom ur Sachsen och sökte i sådan afsigt undan rödja hvarje orsak till osämja mellan Karl och Tyska riket; ehuru de visserligen å andra sidan genom sitt dröjsmål med garantiernas aflemnande kommo att fördröja hans aftåg.»Wähl wore att garantien ey längre uteblefwe. Uppeholles man dermed uppsåtligen till att studza K. M:ts wärk och opbrott, så torde man snarare reta till att giöra det, som med deras konster dee mena afwärja.» Cederhjelm till Palmqvist 13/23 Juli 1707. *Riksark.*

Under allt detta hade Karl råkat i en tvist med kejsaren, som hotade att blifva vidt utseende. Kejsaren var i själfva verket den, som af Karls anfall på Sachsen blifvit djupast kränkt och svårast hotad. Såsom herre öfver sina arfländer och såsom tysk kejsare hade han på dubbelt sätt förolämpats, då Karl genomtågade Schlesien, ehuru väl kejsaren upprepade gånger tillåtit August att ostraffad taga samma väg — en efterlåtenhet, som just satt denne i stånd att så länge fortsätta polska kriget och som därför också retat Karl.»Skulle ock något talas på wårt durchtåg igenom de kejserliga arfländerna; så hafwen I att ställa dem för ögonen, huru som i mång år bortåt Wåra fiender sådan frihet warit tillåten.» Konungen till Strahlenheim 4 Aug. 1706; Palmqvistska brefsaml. *Riksark.* Kejsarens fortfarande vänskap för August ochhans köld mot Stanislaus ökade Karls missnöje, medan kejsaren å sin sida misstyckte Sveriges växande magt i Tyskland och dess närmande till Brandenburg, men framför allt fruktade, att Karls midt i riket vistande här skulle förlama de tyska ständernas deltagande i kriget mot Frankrike.

Förhållandet var altså redan ganska spändt. Kejsaren vågade likväl ej visa fiendtliga tänkesätt. Hans uppmärksamhet var upptagen af striden mot Ludvig XIV på ena sidan; på den andra gaf honom upproret i Ungern fullt upp att göra, och bland Böhmens och Schlesiens protestanter herskade en stark jäsning, som, i händelse Karl retades till anfall, strax skulle utbrista och vända sig till dennes förmån.Jfr. *Noorden* II: 573. Då han inom Tyskland ej häller lyckats förmå ständerna till enig samverkan mot Karl, måste kejsaren taga sin tillflykt till ett hofsamt språk. Han sände till Karl den ene ministern efter den andra. Inom fem månaders tid hade gref *Sinzendorf,*i Juli 1706 och i Febr. 1707. gref *Wratislaw*i Sept. och Dec. 1706. och kardinalen af *Sachsen-Zeitz*i Febr. 1707. gång på gång sökt förmå Karl att lyssna till kejsarens anbud. De voro försedde med de mest försigtiga instruktioner.Jfr. Wratislaws hos *Noorden* II: 546. Allt förgäfves; så länge Kejsaren ej ville erkänna Stanislaus, utlemna de ryska trupper, som flytt öfver på hans område, och garantera freden, ville Karl ej höra talas om underhandling.

Sviken i sin förväntan på Tyska rikets och på sjömagternas bistånd, som han under tiden ifrigt sökt,fruktande att ett vidare dröjsmål skulle föra Sverige öfver på Frankrikes sida och i synnerhet bevekt af flera andra furstars exempel, hade kejsaren dock slutligen bekvämat sig till att erkänna Stanislaus.Hermelin till Palmqvist 23 Febr. 1707. *Riksark.*

Härigenom var väl en tvistefråga undanröjd, men andra hade vid samma tid börjat uppstå. I Breslau hade några

svenska värfvare blifvit af de kejserlige öfverfallne; härvid hade två dragoner sårats, den ene till döds, och två officerare tillfångatagits, hvarförutom deras saker och hästar blifvit bortröfvade. Därtill hade man »jemwähl smädat på hela svenska nationen och utbrustit i skymford mot K. M:ts höga person och dess krigshär, hvilket mäckta aggraverar förgripelsen». De kejserlige å sin sida påstodo, att Svenskarne visat sig våldsamme; uppträdet hade börjat på ett värdshus. Men, såsom vid dylika tillfällen är vanligt, »man kan ingalunda rätt beskönia, hwad i Breslau är föreluppit», skrifver Cederhjelm.Till Palmqvist 25 Juni/5 Juli 1707. *Riksark.* Karl fordrade emellertid upprättelse härför.

I Wien åter hade *Strahlenheim,* den svenske gesandten, visat en öfvermodig hållning — och detta, medan kejsarens ministrar hos Karl snöpligt afvisades. Vid ett gästabud hade emellan Strahlenheim och en grefve Czobor offentligen uppstått en träta, hvarvid den kejserlige kammarherren fält ett förolämpande yttrande mot Karl,Enligt *Mailàth:* Geschichte des österreichischen Kaiserstaates, IV: 432, hade Czobor sagt: »Es gäbe in Europa drei Unruhestifter: Stanislaus, Rakoczy und — noch Jemand». Det hade dessutom vid tillfället gått temligen hett till; Czobor hade »ränt Strahlenheim med blotta värjan under näsan», hvilket denne återgäldat med »ett par örfilar». Kort berättelse om de emellan H. M:t och Keysaren upkomne tvistigheter. Hermelin till Palmqvist 25 Juni 1707. *Riksark.* och svenske ministerndärför fordrat upprättelse. Den hetsige Ungraren blef väl satt i arrest, men man vägrade utlemna honom, såsom Strahlenheim fordrat. Karl gillade sitt sändebuds beteende, kräfde Czobors stränga bestraffandeKonungen till Strahlenheim 12 April 1707. *Riksark.* och lät dertill genom Piper än en gång i skarpa ord framställa sitt yrkande angående de 1,500 Ryssarne.Pipers skrifvelse, som 30 Mars tillstäldes Sinzendorf, läses hos *Nordberg* I: 771.

Desse, som vid Karls inbrott under Schulenburg stått i Sachsen, hade blifvit jagade på flykten öfver Thüringerwald åt Rhen till, där de samlats och af kejserliga armén upptagits. Enligt 17 art. af Alt-Ranstadter freden skulle de till Karl utlemnas och han hade altså hos August återfordrat dem, men fått till svar, att de voro förströdde i Tyskland. Karl hade därefter genom Strahlenheim i Wien låtit begära deras utlemnande. Kejsaren, som fruktade tsaren, lät förstå, att han ej ville befatta sig därmed; han ville i stället afräkna dem på svenska rikskontingenten. August, ånyo uppfordrad att fullgöra fredsvilkoren, förklarade: att de i fråga varande trupperna nu vore kejsarens; han hade samlat och underhållit samt sedermera tillhandlat sig dem af tsaren. Strahlenheim, som erhöll ny befallning, att fordra deras utlefverande, fick ett högdraget svar: »Kejsaren wore ej konungens af Sverige Lictor». Genom Sinzendorf, kejsarens sändebud hos Karl, gafs likväl på Pipers framställning ett fogligare yttrande: man ville hos tsaren söka få lika många svenska fångar frigifna.För efterverlden kan det synas som om Karl fästat mycket för stor vigt vid dessa truppers återbekommande. Man får dock erinra sig att ingen med mera stränghet utkräfde sin verkliga eller förmenta rätt än Karl XII; och här hade han enligt fredsfördraget en oförtydbar rätt att påstå. Hela saken var en obetydlighet — den gälde ju endast 1,500 man — men den var icke dess mindre hardt nära att medföra en brytning mellan kejsaren och Karl och därmed en ny europeisk förveckling af oberäkneliga följder.Kort berättelse om de emellan H. M:t och Keysaren upkomna tvistigheter. Hermelin till Palmqvist 25 Juni 1707. *Riksark.*

Förutom hvad konungen kräfde för sin personliga upprättelse, funnos äfven andra tvistefrågor.

En af dessa rörde biskopsstiftet Eutin. Genom ett fördrag af 1647, som ytterligare bekräftats i Glückstadt 1667 och i Travendahl 1700 under sjömagternas garanti, var besittningsrätten till detta stift hertigliga Holstein-Gottorpska huset i sex led tillförsäkrad.Jfr. *Lamberty* IV: 221—227. Administratorn *Kristian August* hade väl i laga ordning vid uppkommen ledighet blifvit vald; men danske konungen, alltid afundsjuk på Holsteins magt, hade förklarat fördraget ogiltigt och åstadkommit ett motval till förmån för sin bror, prins *Karl af Danmark,* hvilken kejsaren för att vinna Fredrik IV erkänt. Karl omfattade af slägtkärlek och af rättskänsla Holsteins sak; han fordrade att kejsaren skulle upphäfva sitt förra beslut och bekräfta administratorns val. Härvid hade han ock sjömagterna på sin sida, hvilka dock på en mera foglig men mindre hedersam väg — genom en pensionMarlborough till Harley 11 Okt. 1706. *Murray.* — ville förmå den danska prinsen att afstå från sina anspråk.

En annan fråga rörde protestanterna i Schlesien. Kejsaren hade på flerfaldigt sätt förtryckt dessa och genom Jesuiter sökt rekatolisera landet; han hade tillslutit de evangeliskes kyrkor och skolor, förföljt deras präster, gifvit dem katolska ämbetsmän.Jfr. *Wuttke* II: 320 m. fl. st. Vid Karls genomtåg hade de anropat hans hjälp; han hade lofvat dem att åtaga sig deras sak. Preussen, som önskade åstadkomma ett protestantiskt förbund gent emot kejsaren, hade städse sökt skjuta fram detta ämne vid Sveriges underhandlingar med Österrike.*Noorden* II: 583. Protestantiska flyktingar hade gjort påminnelser.*Mem. du Duc de Wirtemb.* 221. Karl beslöt orubbligt hålla sitt löfte och hade, ännu enträgnare än i den holsteinska saken, hos kejsaren gjort framställningar om den schlesiska kyrkans återställelse på westfaliska fredens grund.»Wist är att H. M:t redan längst vid Keyserl. Hofwet låtit insinuera att drifwa uppå ett billigt sluth såwäl i Holstenska sakerna som i religionsbeswären i Schlesien, och det mehra.» Cederhjelm till Palmqvist 17 Juli 1707. *Riksark.*

Sådan var ställningen i April 1707. Till någon brytning hade det visserligen ännu ej kommit; men Karls fortsatta vistelse i Sachsen, liksom ännu mer det spända förhållandet till kejsaren, hotade att återhållande inverka på de allierades krigsrörelser under det sommarfälttåg, som nu skulle öppnas. För att förvissa sig om Karls afsigter beslöt därföre Marlborough, den förnämste ledaren af de allierades politik lika väl som af deras härar att, innan han begaf sig till krigsskådeplatsen, besöka Karl i hans läger.Allt sedan infallet i Sachsen hade Marlborough, än fruktande Karls afsigter,Marlborough till Lord Raby 1 Nov. 1706. *Murray.* än förlitande sig på hans löfte att ej vidare utbreda sig,Densamme till Landgrefven af Hessen 26 Okt. 1706. *Ib.* städse lifligt önskat svenska härens aftåg ur Sachsen,Densamme till sekreteraren Hedges 16 Nov. 1706. *Ib.* på det de tyska furstarne måtte få händerna fria till kriget mot Ludvig XIV. Han befarade nu, att Frankrike skulle draga nytta af Karls företag,Densamme till Heinsius 10 Jan. 1707. *Ib.* och var därföre ifrigt för de allierades garanti af freden.Densamme till Robinson 28 Jan. 1707. *Ib.* Hans oro öfver härens vistelse i Sachsen steg, allt efter som tiden för kampagnen nalkades. Han mottog från Wien och från Holland uppmaningarDensamme till kurfursten af Hannover 11 Febr. 1707. *Ib.* att, förr än han gick till kriget, göra en resa till Alt-Ranstadt för att, som det hette, till Karl frambära drottning Annas försäkringar om uppriktig vänskap.

Med sin resa hade han, efter egen uppgift, intet annat syfte än det allmännas gagn och att lugna sinnenaDensamme till Wratislaw 14 Febr. 1707. *Ib.* — ehuru det nog är sannolikt, att han lockades af den glans ett af hela verlden så beaktadt möte skulle kasta tillbaka på honom själf.*Noorden* II: 569. Ännu medan han var kvar i England, sökte han hos kurfursten af Hannover göra sig underrättad om beloppet af de pensioner, som borde erbjudas Piper och Hermelin för att de skulle verksamt befrämja de allierades syften.»Je supplierais V. A. E. de vouloir m'instruire quelle pension Elle croit que je pourrai bien offrir de la part de la Reine au Comte de Piper et M. Hermeting (Hermelin) pour les engager à entrer effectivement dans les intérêts des hauts Alliés.» Marlborough till kurfursten af Hannover 17 Febr. 1707. *Murray.*I kanalen uppehållen af vidriga vindar, tvekade han emellertid ett ögonblick, om tiden medgåfve honom att själf företaga denna resaMarlborough till konungen af Preussen 18 April 1707. *Ib.* eller om han skulle skicka någon förtrogen i sitt ställe, men sakens granlagenhet och ett artigt yttrande från Alt-Ranstadt bestämde honom.»His resolution was finally decided by a declaration of the King of Sweden, that he would treat with no other person exempt the duke of Marlborough.» *Coxe* II: 190.

Han satte sig i diligensen i Haag den 10 April,Marlborough till Wratislaw 19 April 1707. *Murray.* besökte i vägen kurfursten af Hannover och anlände den 16 till svenska lägret. I Halle möttes han af de allierades, hos Karl anstälda, ministrar: Robinson, Sinzendorf och Cranenburg; redan samma kväll aflade han ett besök hos Piper och tog sitt kvarter i Kotschau, där man beredt hans nattläger.

Följande dagDen 17 April. kl. 10 hade hertigen företräde hos konungen i Alt-Ranstadt. Han framlemnade därvid ett bref från drottning Anna, »ej från hennes kansli, men af hennes egen hand och hjärta; hon skulle själf, om ej hennes kön förbjöde, hafva gjort den långa resan till konungen; nu vore han, Marlborough, lycklig att uppvakta Karl, af hvilken han gärna ville lära, hvad som fattades honom i krigskonsten».Sådant smicker skulle man ej tro kunna komma ur Marlboroughs mun, om ej hans karaktär — bland annat genom Macaulay — vore känd.

Yttrandet, som upprepas af nästan alla denna tids författare (*Lamberty* IV: 434), vinner en slående bekräftelse genom en uppsnappad skrifvelse från Besenval till Ludvig XIV, som läses hos *Coxe* II: 206. Karls svar innehöll försäkran om att »bådedrottningens bref och hertigens person voro honom behagliga; han hade alltid varit de allierades sak benägen och hans vistelse i Sachsen afsåge endast att skaffa sig satisfaktion af konung August».*Nordberg* I: 777. Marlborough framförde drottning Annas kompliment på engelska, Piper Karls svar på svenska. Härefter talte hertigen franska, som Karl förstod, ehuru han svarade på svenska; Robinson tjänstgjorde som tolk. Hertigen inbjöds till middagen och därefter fortsattes konferensen i närvaro af Piper, Hermelin och Robinson. Konungen var road att höra om Marlboroughs fälttåg. Mycket politik synes ej hafva blifvit taladt; endast att Marlborough vann visshet därom, att Karls planer ej voro för Frankrike fördelaktiga, utan ytterst riktade mot Ryssland. Han visade sig till och med de allierades intressen ganska bevågen.Marlborough till Harley 27 Apr. 1707. *Murray.* Först aftonsången afbröt audiensen. Hertigen uppvaktade då grefvinnorna Piper och Rhensköld.*Adlerfeld* III: 146—150.

Dagen derpåDen 18 April. gjorde först Karl — det var första gången efter hans uteblifvande från jagtpartiet på Liebenwerda — och sedan Marlborough visit hos konung August.»Den oförmodelige några Höga Potentaters sammankomst»; på Kongl. Bibl. i Sthlm, upptagen i Klemmings förteckning. Sachsiska konungens klagovisor öfver Svenskarne bemötte hertigen med uppmaningar att ej genom något slags missnöje uppehålla Karls aftåg.Marlborough till Godolphin 6 Maj 1707. *Coxe* II: 198. Marlborough dinerade därefter hos Piper och hade en lång konferens med denne och baron Görtz angående den lybska frågan. Marlborough föreslog att hänskjuta denna tvist till en kongress i Hamburgunder Englands bemedling.Konungen till Palmqvist 22 April 1707. *Riksark.* Det var den engelske hertigens plan, att man genom att i detta afseende böja sig för Karls vilja och genom att förmå honom att till det allmänna fredslutet uppskjuta religionsfrågans afgörande borde aflägsna alla hinder, som kvarhöllo honom i Sachsen; Österrike skulle förmås att lemna honom upprättelse i de mål, däri han ansåg sig från kejsarens sida personligen förolämpad, och som han så envist höll på;Marlborough till Furst Salm 1 Maj 1707. *Murray.* sedan skulle Karl fullfölja sin plan mot Ryssland och de allierade utan fara för hans inblandning fortsätta sin strid med Ludvig XIV. Aftonen tillbragtes hos Rhensköld,*Coxe* II: 198. hvilken, såsom varande Karls gunstling, Marlborough synes hafva visat en särdeles uppmärksamhet.

Den 19 April på morgonen hade Marlborough åter en konferens med Piper och Cederhjelm. Af dessa erfor han, att konungen ville lägga westfaliska fredsfördraget till grund för den kommande förlikningen; punkten om religionen vore den, han envisast hölle på; det vore svårt att öfvertyga honom om nödvändigheten att uppskjuta denna sak till en allmän fred, där han skulle blifva medlare. Marlborough å sin sida sökte på allt sätt afråda från ett i fråga satt evangeliskt förbund, som blott skulle splittra de allierades leder.Marlborough till Godolphin. *Coxe* II: 199. Därpå var hertigen med Rhensköld och Görtz som gäst hos Piper i Günthersdorf. På kvällen hade han sin afskedsaudiens hos Karl,Därvid infann sig ock — af en slump eller på tillställning af Karl — konung Stanislaus, som drottning Anna ännu ej erkänt. Marlborough betygade honom sin vördnad till Karl XII:s belåtenhet. *Coxe* II: 201. hvarvid denne förklaradesitt nöje med den åtgärd, man i lybska frågan ville vidtaga. Vid afskedet lofvade Piper och Marlborough ömsesidigt att i hemlighet anförtro hvarandra de anbud, Frankrike gjorde.Marlborough till Godolphin. *Ib.* På återresan besökte Marlborough konungen af Preussen i Berlin och återvände sedan till Haag, nöjd med framgången af sin resa.Marlborough till Sinzendorf 1 Maj 1707. *Murray.*

Vi hafva varit något omständliga i beskrifningen af detta Marlboroughs besök hos Karl och det därföre, att om det samma många ogrundade rykten varit gängse. Mötet emellan tidehvarfvets mägtigaste personligheter tilldrog sig hela Europas uppmärksamhet — ej blott som en teatralisk effekt; alla hade något att däraf frukta eller hoppas. Karl och Marlborough höllo i detta ögonblick verldsdelens öde i sina händer. Det var klart, att då man ej kände hvad mellan dem föregått, sanningen skulle vrängas och falska rykten i mängd utspridas. Hvar och en trodde gärna, att de ämnen, som intresserade honom, blifvit i Alt-Ranstadt afgjorda, och just på det sätt, han önskade.Jfr. *Noorden* II: 569. Det vore en föga tacksam möda att söka vederlägga de många origtiga påståenden, som här blifvit gjorda, både med hänsyn till de frågor, som afhandlats, stället, där afhandlingen skulle hafva skett, och

förhållandet mellan de handlande personerna. Hvad öfverläggningsämnena äfvensom hvad stället angår, så torde hvad som ofvan anförts på grund af säkra och med hvarandra öfverensstämmande källor, kunna i någon mån anses tillförlitligt. I fråga åter om personerna, synes på grundaf föreliggande fakta tvänne ganska gängse meningar böra anses vara missuppfattningar.

Den ena gäller Marlboroughs förhållande till *Görtz.* Man har påståttT. ex. *Lundblad* I: 408. — som det vill synas ursprungligen på uppgift af Voltaire, hvilken, som Nordberg träffande anmärker, »tagit sig frihet att skrifva, hvad han vill»I: 776, noten. — att Marlborough skulle bemött Piper kallt och, genast spanande statsmannagåfvorna hos denne »Nordens Alberoni», med sitt förtroende i stället vändt sig till Görtz, som redan skulle egt ett visst inflytande hos Karl, och med hvilken hertigen i Alt-Ranstadt haft flere konferenser, än med något annat sändebud. Det är möjligt, att i följd af någon jalousie eller något missförstånd kyla uppstått mellan Piper och MarlboroughJfr. anekdoten hos *Adlerfeld* III: 151. — ehuru uppgifterna härom endast komma från svenska sidan; måhända har grefven ansett sig ej nog uppmärksammad af hertigen. Hvad åter Görtz angår, så är det bevisligt, att hans inflytande hos Karl stammar från en långt senare tid.Jfr. *Malmström:* Sveriges politiska historia 1718—1772, I: 19—22. I Alt-Ranstadt var han blott sin holsteinske herres minister, och hans myckna samvaro med Marlborough vinner just i denna hans egenskap sin bästa och naturligaste förklaring. Hertigen hade nämligen skarpsynt nog upptäckt, att en hufvudfråga för att få Karl förlikt med kejsaren och aflägsnad ur Sachsen vore lybska tvistens snara uppgörande. Därföre rigtade han sina ansträngningar på att få denna fråga afgjord;Marlborough till Pulteney 10 Maj 1707, och till Robinson s. d. *Murray.* och däraf erhåller hansupprepade samvaro med Görtz sin naturliga förklaring. Också lyckades han, som vi sett, bättre i denna, än i sin andra plan: att förmå Karl till uppskof med frågan om religionen.

Den andra vigtiga punkten är Marlboroughs förhållande till Karls ministrar. Från alla håll hör man försäkringar, att de tagit mutor eller erhållit pensioner. Hvad sekreterarne — HermelinAf Frankrike togo både Hermelin och Cederhjelm penningar. Då man likväl ej förmärker deras handlingssätt däraf påverkadt, är ju möjligt att de varit opartiske nog, att ej försmå Englands, hela Europas frestande, guld. Särskildt kallar Besenval Hermelin en god anhängare. Den 23 April 1707 berättar han till sin konung att kanslisterna fått 3,000 dukater, däraf Cederhjelm fått hälften; han skulle hädanefter blott få en tredjedel, Hermelin det öfriga. Wahrenbergs saml. *Riksark.* och Cederhjelm»A pension of £ 1,000 a year, was also bestowed on Ciederholm» (Cederhjelm). *Coxe* II: 201. — angår, så är väl det påståendet svårare att jäfva,*Fryxells* antagande (XXI: 341), att Marlborough möjligen själf behållit penningarne, synes ej rätt väl stå tillsammans med den omständigheten, att pensionerna gingo genom Robinsons händer. Jfr. Marlborough till Harley 6 Juni 1707. *Murray.* åtminstone på grund af de materialier, som stått oss till buds. Med afseende på Piper kan dock motsatsen ledas i bevis.

Först och främst — hvad Marlborough egentligen åsyftade var ju, att Karl så fort som möjligt skulle lemna Sachsen för att sysselsätta sig med ryska kriget. Detta hade Piper redan vid inbrottet yrkatJfr. ofvan sid. 5. och sedan aldrig upphört att yrka.Jfr. *Nordberg* I: 804. Marlborough hade alltså intet skäl att för detta ändamål muta Piper.Dessutom har Piper inför Nordberg,I: 777; Piper erkände att hans grefvinna af hertigen mottagit en ring af 2,000 Rdlrs värde; men sådana gåfvor voro denna tid vanliga och Marlborough själf försmådde ej en dylik present af 1,000 £:s värde vid ett besök hos konungen i Preussen. *Coxe* II: 203. som biktade honom under en sjukdom, och som, på grund af gängse rykten, just tillsporde honom härom, förklarat sig aldrig hafva mottagit några penningar och särskildt ej af Marlborough.

Ja Marlborough, som sökt förvissa sig om beloppet af de pensioner, hvilka borde erbjudas de svenska ministrarna och som tillstyrkt, att Robinson genom dylika medel skulle före hans ankomst söka vinna dem,Marlborough till Harley 31 Mars 1707. *Murray.* säger själf i ett bref till Lord Treasurer, att »nästan alla kring konungen taga franska pengar *utom Piper*».Densamme till Godolphin 9 April 1707. *Coxe* II: 191. Detta vittnesbörd är väl från tiden näst före hertigens resa; men om han också med framgång försökt sig, där det var föga utsigt att lyckas, så borde hans korrespondens, som eljes ej döljer sådana förhandlingar, bära vittne därom. Tvärtom; ett bref, däri

Marlborough af Piper begär underrättelser från Alt-Ranstadt,Densamme till Piper 6 Juni 1707 n. st. *Murray.* fick hos denne ligga nära tre veckor obesvaradt.Pipers till Marlborough 26 Juni 1707 g. st. *Ib.* III: 464. Ett bref mellan Sachsen och Holland var högst 6 à 7 dagar på vägen. Marlborough måste skrifva och påminnaMarlborough till Piper 7 Juli 1707 n. st. *Ib.* och mottog ett, visserligen artigt, men i största allmänhet hållet och intet förrådande svar. Är detta väl handlingssättet hos en besoldad anhängare?

På grund af dessa skäl synes oss beskyllningen mot Piper stödd på hörsagor och stridande mot säkra fakta.Strax efter Marlboroughs afresa lemnade konung August Leipzig.*Adlerfeld* III: 154. Förtroendet mellan honom och Karl syntes åter fullt befäst. Men på samma gång afståndet från Karl ökades, aftog den fruktan hans närhet ingaf. Snart förspordes, att August tagit ett misstänkt steg: han hade låtit fängsla sina fredsombud Imhoff och Pfingsten och mot dem låtit inleda rättegång. Då ryktet ville veta att detta skett för deras underhandlingar om traktaten, föregaf August inför de utländska ministrarne, att Imhoffs sak gällde stora penningesummor, för hvilka han ej mägtat redovisa, och att Pfingsten ej kunnat göra reda för vissa ombetrodda »cartes blanches».Cederhjelm till Palmqvist 7 Maj 1707. *Riksark.*

Förevändningen var genomskinlig, men steget i själfva verket oskadligt, sedan August uppfyllt fredsvilkoren. Det visade dock tydligt nog hans sinnelag.Imhoff fick lifstids fängelse, hvartill också Pfingstens dödsdom mildrades. Den förre lösgafs dock sedermera. (*Böttiger* II: 244). Att August på dem velat vältra skulden för den skymfliga freden, är klart; huruvida deras förbrytelse i någon mån varit verklig, blifver svårt att afgöra. I allt fall framgår en sådan ingalunda, såsom Böttiger påstår, af Augusts osannfärdiga manifest af 8 Aug. 1709 (jfr. ofvan sid. 15); misstänkt ser det också ut, att han sökte dölja rätta orsaken till förfarandet emot dem. Mellan de båda konungarne uppstod emellertid ingen brytning. Tvärt om; August lemnade sina egna trupper i sold hos de allieradeMarlborough till kapitlet i Köln 10 Maj 1707. Underhandlingar därom hade länge pågått. Se Marlborough till Stepney 16 Febr. 1707. *Murray.* på tillstyrkan af Karl, hos hvilken han först »låtit förnimma, om de vore H. M:t nödige, så ville han dem åt honom öfverlåta».»Jag kan intet wähl dömma om frågan warit phariseisk.» Cederhjelm till Palmqvist 8/18 Jan. 1707. *Riksark.* Till den grad hade han afstått frånallt hopp att kunna göra motstånd, så länge Karl stod kvar i landet. Kort därefter var han närvarande vid en mönstring,*Nordberg* I: 779. som Karl höll med några regementen af den här, han användt tiden att förstärka och öfva. Man var allmänt ense om att ej ha sett bättre trupper vare sig i afseende på hållning eller utstyrsel.*Adlerfeld* III: 156.

Karl var nu å sin sida färdig att bryta opp; bästa beviset derpå var, att han efter Maj månad ej fordrade några underhållspenningar för sin här af Sachsen.»Än mindre någon brandskatt, utan alenast fourage ock maat för dee gemena till des garantien ankommer.» Cederhjelm till Palmqvist 25 Juni/5 Juli 1707. *Riksark.* Att han ännu dröjde, berodde endast på den motsträfvighet, kejsaren och de allierade visade att gå hans önskningar till mötes.»H. M:t måste med olust see att utj månge saker, man söker uppeholla H. M:ts wärk. Man erkienner ännu ey kong Stanislas och gifwer intet sin garantie öfwer freden. Man giör dermed så mycket att H. M:t förlorar sin tijd; och att han måste besvära sin nya wän kong August och des land, så länge att han deröfver måste klaga.» Cederhjelm till Palmqvist 29 Juni/9 Juli 1707. *Riksark.* Marlborough, som i början trott att han med sin resa till Sachsen uträttat något stort för den allmänna saken,Marlborough till Harley 10 Maj 1707. *Murray.* fann snart att han väl för ögonblicket lugnat sig själf och de allierade med hänsyn till Karls afsigter, men föga mäktat inverka på den svåra frågans lösning.Densamme till Wratislaw 6 Juni 1707. *Ib.* Han sökte väl genom sina bref till WienDensamme till Furst Salm, Sinzendorf och Wratislaw 1 Maj 1707. Ib. förmå det österrikiska hofvet att gifva efter i småsaker. Men det var fåfäng möda. Kejsarenoch Karl voro lika envisa att ej vika en tum, där de ansågo frågan gå deras personliga värdighet för nära. Svårigheterna stodo där ännu lika stora som förut; de hade till och med genom en nyligen inträffad händelse förvärrats.

Då Sinzendorf på Marlboroughs föreställningar hos sin regering ifrigt började yrka på de ryska truppernas utlemnande, hade kejsaren, drifven af en dubbel fruktan för Karl och för tsaren, tagit ett högst tvifvelaktigt steg.

De omtvistade Ryssarne, som, för att behaga Karl, tills vidare kvarhållits på bayerskt område, gaf han först tillfälle att genom Böhmen rymma hemåt och lät sedan för skens skuld sätta efter dem. Det ville sig ej bättre, än att Strahlenheim, som vid denna tid än en gång förgäfves fordrat dessa truppers öfverlåtande och Czobors utlemnande, då han lemnade Wien, mötte de flyktande ryska hoparne.*Adlerfeld* III: 141. Ehuru man ganska väl visste, att kejsaren gifvit dem pass och underhåll på vägen, ja till och med låtit ryska sändebudet i Wien få kunskap om saken, så att denne kunnat vara sina flyende landsmän till mötes,Kort berättelse om de emellan H. M:t och Keysaren upkomna tvistigheter. Hermelin till Palmqvist 25 Juni 1707. *Riksark.* blygdes han likväl ej att hos Karl låta ursäkta händelsen och ställa sig oskyldig.

Karl vredgades. Kejsarens skrifvelse blef obesvarad; hans ministrar afvisades.»De Keyserlige ha welat hafwa audience och ursäckta Ryssarnes genomtågande; men H. M:t, som ey will låta afspisa sig med kruus, har det ey welat anhöra utan påstår en reelle satisfaktion.» Cederhjelm till Palmqvist 11/21 Maj Maj 1707. *Riksark.* Genom sitt sändebud arbetade Hannover ifrigt på att återställa den afbrutna förbindelsen. Högst orolig skref Marlborough till Piper för attförekomma »utbrottet af konungens harm, som skulle blifva högst ödesdiger för de höga allierade, ja för hela kristenheten».Den 6 Juni 1707. *Murray.* Drottning Anna, som i omtanken för sin bundsförvandt kejsaren med egen hand skrifvit ett bref för att erbjuda sin bemedling, fick ett undvikande svar.Af 25 Juni 1707, tryckt hos *Lamberty* IV: 471. I Wien syntes man ingalunda vilja ingå på Karls fordringar. Sedan slutet af Maj rustade Österrike på allvar; till ryska högkvarteret och till hertigen af Savoyen hade kejsaren sändt bud;*Noorden* II: 573. han väntade blott på England och Holland.»Il est très certain que l'Empereur a demandé du secours à ses alliés contre le Roi de Suède et qu'ils l'ont refusé.» Grofey till Bonrepeaux 27 Aug. 1707, Wahrenbergs saml. *Riksark.* Allmänt fruktades ett fredsbrott.

Dock — tilldragelserna i Europa voro ej sådana, att de tilläto ett högt språk. Kejsaren måste tänka på sin egen säkerhet. Faror hotade från alla håll. Österrikiska hären stod på andra sidan alperna; Karls styrka var däremot fördubblad;Jfr. *Böttiger* II: 248. vid hans första rörelse skulle Böhmen och Schlesien resa sig och falla till honom. Den ungerska resningen oroade Österrike i ryggen; Josef var afsatt i Ungern, medan Siebenbürgen hade hyllat Rakoczy; rebellerna hade en välrustad här och understöddes af Holland. Vid oron i öster hade den gamle riksfienden börjat röra på sig. Porten hade under vissa vilkor lofvat de upproriske hjälp.Jfr. *Noorden* II: 574—576. Det behöfdes blott att bortkalla gränsvakten eller att en motgång inträffade i Ungern, för att de turkiska hordernaskulle inbryta. Därtill kom den redan långvariga kampen mot Ludvig XIV.

Voro nu å ena sidan fienderna många, så voro å den andra vännerna få. Hela södra Tyskland var fullt upptaget af kriget med Frankrike. Kejsaren kunde icke en gång räkna på Augusts bistånd. Denne konung önskade ej mer en konflikt mellan kejsaren och Karl. Inseende, att ingen framgång var att hoppas, förr än svenska hären brutit upp mot Ryssland, hade han uppgifvit all tanke på motstånd och ställt sin här i sjömagternas sold.

Dessa åter, ehuru kejsarens bundsförvandter, visade sig som vanligt egennyttiga och likgiltiga för hans fara. Då han i början af Juli genom sin minister i Haag lät tillspörja dem om de medel, de ville sätta mot en svensk invasion, fick han till svar att »otroligt vore, det Karl XII sådant företoge».Goës från Haag 5 Juli 1707, *Noorden* II: 578.

Danmark hölls tillbaka af vestmagterna.Dess trupper voro liksom Sachsens i de allierades sold. Jfr Marlbouroughs bref till danska konungen hos *Lamberty* IV: 73—74. Det ville dessutom ingenting företaga, så länge kejsaren uppsköt afgörandet i holsteinska saken, och detta kunde han ej nu lemna.

Hvad Preussen angår, så stod det fortfarande på Sveriges sida och ville på allt sätt begagna kejsarens svaghet till att vidga sin magt i tyska riket. Det vägrade att utan särskildt beviljade förmåner lemna sin kontingent till rikskriget. I harmen häröfver återkallades kejserliga sändebudet från Berlin.*Noorden* II: 577.Ryssland var i detta bekymmersamma läge den enda magt, som bjöd kejsaren sin vänskap. Upprepade gånger hade tsaren sökt närma sig de Haager allierade.Marlborough till Harley 19 April 1707. *Murray.* Han ville, att Karl skulle komma i krig med dem, för att striden allt mer måtte dragas från Rysslands gränser in i hjärtat af Europa. Nu, när han såg en

brytning emellan Karl och Österrike nära, blef han ifrigare än någonsin att göra kejsaren förslag. Han skickade ett sändebud till Wien att erbjuda anfallsförbund mot Sverige: 50,000 man ville han mot erkännande af sina eröfringar vid Östersjön ställa till kejsarens fria förfogande.*Noorden* II: 579. En här var just hvad kejsaren behöfde; och likväl — ett förbund med Ryssland var något altför nytt och osäkert, för att han äfven i sin svåra belägenhet skulle våga lita därpå. Tsarens magt var dessutom ingalunda säker; missnöjdt öfver hans reformer, rörde sig gammalryssarnes parti; det var ovisst, huru länge de täta sammansvärjningarna skulle låta sig kväfvas i blod;Jfr. *Herrmann:* Geschichte Russlands IV: 231. med ett slag kunde Peter vara störtad, och han måste erkänna, att en förlängd tvekan från Österrikes sida kunde tvinga honom till fred med Sverige, hvarom han också flere gånger, ehuru förgäfves, hos Karl lät framställa anbud.»Czaren har sökt frid genom Keysarn och Danmark, men det swaras honom där med ey hafwa alfwar. Utaf de bref, som Wisnowiski in originali har tilsända låtit, synes at han är nödder och will hafwa frid.» Hermelin till Palmqvist 23 Febr. 1707.*Riksark.*

Lemnad åt sig själf, medan svårigheterna hopade sig omkring honom, tvangs kejsaren hastigt att sänka den höga ton, han för ett ögonblick mot Karl antagit. På hvad sättom hälst måste han, vore det ock med sin egen förödmjukelse, söka besvärja det oväder, som förhärjande hotade bryta löst ifrån Sachsen.Hos drottningen af England hade Karl, då han tackade för hennes bemedlingsanbud, låtit förklara »at, där Keisarn ey snart gifwer H. M:t förnöijelse, lärer H. M:t sättia sig så länge i arfländerna, til dess det kan ske». Hermelin till Palmqvist 8 Juni 1707. *Riksark.* De allierade, som ännu smärtades af nederlaget vid Almanza,Marlborough till Prinsen af Savoyen 16 Maj 1707. *Murray.* uppmanade genom Marlborough ifrigt till eftergift för Karls fordringar. Så förtviflad var ställningen, då kejsaren i början af Juli beslöt sända gref Wratislaw till Alt-RanstadtDensamme till Harley 4 Juli 1707, *ib.* Han anser att detta bort ske långt förut för att hafva åsyftad verkan. för att genom eftergifter afvärja anfallet, utan att han derför vågade afbrvta den moskovitiska underhandlingen.

Under tiden stod Karl XII stilla och väntade. *Villars,* som sköflande genomtågade södra Tysklands rikaste länder, sökte vinna honom för planen att gemensamt rycka mot Wien.Jfr. *Ranke:* Französische Geschichte IV: 238. Man fruktade att fiendskapen mot kejsaren skulle förena dem;Prins Eugen till Marlborough 13 Juli 1707. *Murray* III: 483. då vore denne förlorad. Men Karl, som ingalunda ville krossa kejsaren, utan endast kräfde eftergift för sina fordringar, afböjde anbudet.*Bundt:* Carls XII Verbindungen mit Frankreich 1706—7 (Rostock 1875), s. 12, 13.

Preussen sökte däremot ej utan framgång närma sig Karl. Med den svenska magtens återuppträdande på tysk botten hade tanken på en evangelisk allians åter vaknat till lif. Fredrik I gjorde allt för att underblåsa jäsningen i Ungern och Schlesien, på samma gång som han ifrigtarbetade på ett protestantiskt förbund mellan Sverige, Preussen och Hannover.Rosenhane och Leijonstedt till konungen 18/28 Sept. 1706. *Riksark.* Af Sverige hade han lärt, huru väl religionsstridigheter lämpade sig att uppröra hela riket och gaf en furste tillfälle, att, medan han försvagade kejsarens magt, utvidga sin egen.

Men Hannover, som misstyckte Preussens äregiriga planer, hade småningom börjat motarbeta den i fråga satta trippelalliansen,»Han (kurfursten af Hannover) torde intet willia, att H. M:t och kongen af Preussen komma i ett närmare förtroende samman.» Rosenhane och Leijonstedt till konungen 31 Okt./10 Nov. 1706. *Riksark.* härutinnan understödt af England, som befarade, att de evangeliskes sammanslutning skulle väcka misstankar och söndring bland de allierade.

Underhandlingen i denna fråga trädde därpå någon tid i skuggan för den, som baron *Printzen,* konung Fredriks sändebud, förde hos Karl angående Stanislai erkännande af Preussen och vilkoren därför.Jfr. ofvan sid. 42. Men i April upptogs den förra underhandlingen åter. Konungen af Preussen nämde, uttryckligen af omsorg för protestantiska religionens trygghet, men äfven för beredande af sin egen säkerhet, trenne fullmägtige: gref *Wartenberg* samt baronerna *Ilgen* och *Printzen* för att i saken underhandla.Jfr. deras fullmagt af 8 April 1707, tryckt hos *Nordberg* I: 799. Å svenska sidan fördes underhandlingen af Karls sändebud i Berlin, baron *Johan Rosenhane* och sekreteraren *Anders Leijonstedt,* hvilka förut befunno sig på platsen.

Mellan Sverige och Preussen var enigheten redan från början nästan fullständig.Rosenhane och Leijonstedt till konungen 19/29 April 1707. *Riksark.* Men hannoveranska ministerngjorde nu liksom förut åtskilliga svårigheterRosenhane och Leijonstedt till Piper 17 April 1707. *Riksark.* för att uppehålla saken. Underhandlingarne synas också ej hafva tagit någon särdeles fart förr än i Juli, då den hotande brytningen mellan Sverige och Österrike å ena sidan och spänningen mellan Brandenburg och kejsarenJfr. ofvan sid. 62. å den andra gåfvo dem nytt lif. Först nu nämde Karl, emedan »närvarande tiders tillstånd synes fordra, at man i tid och på tienliga sätt är betänckt på sin säkerhet i framtiden», Rosenhane och Leijonstedt till fullmägtige för att sluta med Preussen ensamt.Jfr. deras fullmagt af 16 Juli, tryckt hos *Nordberg* I: 797.

Underhandlingen stötte härefter ej på några egentliga svårigheter. Blotta ryktet därom spridde oro i Europa.Marlborough till gref Wartenberg 18 Juli 1707 och dennes svar af 25 Juli n. st. (*Murray* III: 476), hvari han söker lugna hertigen med försäkran, att traktaten mera åsyftade preussiske konungens fördel, än något verksamt steg till protestanternas bästa. Det var klart, att sjömagterna nu som förut skulle vara emot förbundet af fruktan, att det skulle stöta kejsaren, och lika klart, att de skulle förena sina ansträngningar för att förmå Preussen att afstå därifrån.

Emellertid, innan de hunno vidtaga några åtgärder, var traktaten redan uppsatt och undertecknad den 6 Augusti, och den 15 i samma månad blef den af Karl vederbörligen bekräftad.Jfr. traktaten och ratifikationen därå, tryckta hos *Nordberg* I: 785—793 och 801—803.

Fördraget, som består af 12 artiklar och en separat punkt, innehöll först ett ömsesidigt försvarsförbund, enligt hvilket konungarne vid anfall på deras länder skulle biståhvarandra med hjälptrupper af 7,000 man och mera, om så behöfdes. Vidare ville konungarne gemensamt »genom tienliga och kraftiga medel» söka hämma protestanternas förtryck — särskildt nämnas de i Ungern, Polen, Pfalz och Schlesien. Fjärde artikeln i ryswikska fredstraktaten, »hvilken är protestanterna i riket till största förfång», skulle de söka att vid det allmänna fredsslutet få upphäfd, äfvensom de förbundo sig att med eftertryck bemöta alla försök mot rikets fundamentallag eller westfaliska fredsslutet. Förbundet skulle strängt hemlighållas och, om det fans nyttigt, Hannover däri upptagas. Den separata artikeln innehöll blott, att präsidiet i nedersachsiska kretsen, som af ålder tillkommit Magdeburg och Bremen, skulle af dem en viss tid skiftevis innehafvas.

Förbundet åsyftade tydligen lika mycket ett kraftigt uppträdande mot kejsaren som ett värn för trosförvandterna. Den preussiske konungens afsigter med fördraget voro egennyttiga; han sökte ett stöd för sin växande magt i anslutningen till Karl. Denne åter ville tillförsäkra de protestantiska intressena en kraftig målsman, när han själf ej längre kunde på nära håll bevaka dem. De båda protestantiska hufvudmagterna hade nu tagit religionsfrågan om hand gent emot kejsaren. Förbundet visade tydligt nog, att hvarken sjömagternas framställningar om uppskof med denna fråga eller kejsarens ömsevisa löften och hotelser det minsta inverkat på Karl. Han hade lofvat att skaffa de förtryckta protestanterna lättnad; den planen föresatte han sig att genomdrifva — och det ofördröjligen.

Som han kände hela styrkan af sin ställning, ville han ej vika en hårsmån från sina fordringar. Innan man fullttillfredsställt honom i de afseenden, däri han ansåg sig personligen kränkt, vägrade han mottaga gref Wratislaw, hvilken kejsaren i sitt svåra läge sändt för att söka uppgörelse angående hufvudfrågan, som angick de bortrymda Ryssarne.»Gref Wratislaw har fuller begiärt att få komma hijt till sakernas bijläggiande; men det kan anses för kruus. — Ingen keyserlig ministre kan admitteras, innan satisfaktion först gifves i Zobers och Breslauiske sakerna, hvilket ey med Moscoviternas genomtog behöfwer blandas.» Cederhjelm till Palmqvist 19/29 Juni 1707. *Riksark.* Sådan förtret och än mera måste det högdragna hofvet i Wien utan uttryck af missnöje smälta.Sinnesstämningen mot Karl var redan tillförene ej den bästa: »De mästa ministrarna vid det keiserl. hofvet spricka snart af ilska mot H. M:t, fast Keisarn siälf tyckes utlåta sig wähl.» Hermelin till Palmqvist 16 Mars 1707. *Riksark.*

Ehuru Karl tills vidare afböjt Englands bemedling, gick meddelelsen likväl hufvudsakligen genom dess minister.»För medlingstilbudet tackar Kongl. May:t; han tager det ey klarligen an, men slår ey heller uth.

Ordsaken är, att man i Zobers och Breslauiske sakerna vill hafwa *prompt förnöijelse utan mediation* och dess förinnan ey kan begynna handlingen om de öfriga. Imedlertijd communiceras alt med Hr Robinson och går liksom genom dess händer.» Cederhjelm till Palmqvist 25 Juni/5 Juli 1707. *Riksark.* Sedan Karl mildrat sina påståenden — han fordrade ej mer, att Czobor skulle straffas till döden, han ville vara nöjd, om han »extraderades och hijtsändes», och i Breslauiska affären begärde han blott, att de brottsliga måtte dömmas, och de svenska officerarne förnöjas — och sedan kejsaren gjort sina vederbörliga invändningar däremot, hade man ändtligen efter en månads förhandlingar kommit så långt, att Karl i dessa mål kunde förklara sig nöjd med kejsarens genom Sinzendorf gjorda anbud.

I Breslau hade nämligen »adjutanten, som anfördewakten, då han wåra officerare anföll», straffats med tjänstens förlust; och till de svenske officerarnes tillfredsställande hade desse ej allenast blifvit med heder lösgifne, utan ock till dem utbetalats 4,000 Rdlr, som skulle delas mellan dem, som suttit i arrest, och den ihjälskjutnes enka.Cederhjelm till Palmqvist 3/13 Juli 1707. *Riksark.*

Czobor åter befann sig nu, beröfvad sin kammarherrenyckel, på sachsiska gränsen för att utlefvereras.Cederhjelm till Palmqvist 9/19 Juli 1707. *Riksark.* För syns skuld fördes han till Stettin,»Où on le traita par ordre exprès du Roi avec beaucoup de civilité.» *Adlerfeld* III: 187. men blef snart efter uppgörelsen med kejsaren — liksom också den schlesiske adjutanten, som delat Czobors öde — till hofvet i Wien återskickad. Den skonsamma behandling, de rönte, visade, att det nu som alltid ej var hämd, men endast oeftergiflig lydnad för sin vilja, som Karl sökte.

Härmed var det första hindret undanröjdt. Man kunde från svenska sidan ej bättre upprättelse begära. Underhandlingen kunde därföre taga sin början. Wratislaw, som under tiden »småningom avancerat», fick komma till Leipzig, och Karl förklarade, att han nu antog sjömagternas bemedling.Cederhjelm till Palmqvist a. st. *Robinson* och *Cranenburg* buro framställningarne och svaren mellan de svenske fullmägtige, Piper och Hermelin, å ena sidan och gref Wratislaw å den andra.

Underhandlingen synes dock hafva gått skäligen trögt, till dess en händelse inträffade, som med ens satte lif däri. Det i Polen ännu kvarstående svenska kavalleriet hade nämligen af Ryssarnes annalkande öfverlägsna magt blifvittvunget att draga sig därifrån och ej haft annan utväg, än att kasta sig in i Schlesien och där tills vidare taga sig nödigt underhåll. Man kan förstå, att detta vid första underrättelsen skulle af de kejserliga uppfattas som en fiendtlighet, innan den rätta orsaken, nämligen en påträngande öfvermagt, hunnit blifva känd. Bestört rusade Sinzendorf vid första ryktet härom midt i natten in till CederhjelmCederhjelm till Palmqvist 17/27 Juli 1707. *Riksark.* — han vågade ej väcka Piper — för att begära förklaring. Man sökte lugna honom med upplysning om orsaken. Redan följande dagen, den 18 Juli, togo de första formliga konferenserna mellan medlarne och de svenske fullmägtige sin början i Günthersdorf, Pipers kvarter.Hermelins berättelse angående de bortrymda Ryssarne. Acta historica 1707. *Riksark.*

Robinson och Cranenburg framförde Wratislaws anbud. Som ersättning för de 1,500 Ryssarne, hvilka i början utgjorde underhandlingens enda föremål, erbjöd kejsaren en förklaring, att de utan hans vilja och vetskap undkommit. Då osannfärdigheten häraf från svenska sidan ej blef svår att visa, måste detta tagas tillbaka, och man kom fram med de öfriga förslagen. Kejsaren ville till ersättning för den skedda skadan underhålla hela svenska hären på återtåget genom Schlesien och utbetala en penningesumma.»Til at wärfva så många man, som Ryssarne warit, och dem kriget igenom underhålla.» Hermelin till Palmqvist 8 Juni 1707. *Riksark.* Piper svarade stolt, att konungen ej vore någon krämare; han kunde ej låta afspisa sig med penningar och ansåge saken »ej allenast som en skada utan ock som en skymf och förakt». Då frågan betraktades som »en point d'honneur»,måste man altså finna på något annat sätt att tillfredsställa Karl. Själf ville han ingenting bestämdt fordra; han påstod, att det tillhörde de kejserlige att föreslå; sedan ville han yttra sig öfver förslagen.Hermelins anförda berättelse.

Underhandlarne funno detta sätt att gå tillväga nog ovanligt: det vore väl mycket begärdt, att deras uppfinningsförmåga utan någon som hälst upplysning, om hvad konungen önskade, just skulle träffa det rätta.

Gref Wratislaw, som väl kunde tycka, att han gjort hederliga anbud, infann sig enskildt hos Piper och förifrade sig härvid ända därhän, att han å sin sida fälde hotelser: »läte konungen sig ej nöja, så wore det ett tecken, att han sökte krig; man ville afvänta första dusten, men hoppades innan kort kunna göra motstånd som ärligt folk». Dylika förhastelser aktade sig Svenskarne väl att omtala för Karl.»Det vore intet rådeligit att frambära sådane expressioner för en ung hitzig herre.» Cederhjelm till Palmqvist 20/30 Juli 1707. *Riksark.*

Emellertid återkommo medlarne den 22 Juli och framförde nya förslag från Wratislaw. Såsom något, som han trodde vara konungen behagligt, erbjöd han nu, att kejsaren skulle »göra något till Gottorpska husets nytta och säkerhet», för svenska kronan efterskänka rikskontingenten i kriget mot Ludvig XIV och åt konungen uppdraga landet Hadeln.En landsträcka vid Elben nära Bremen. Kejsaren hade seqvestrerat den. Cederhjelm till Palmqvist 3/13 Aug. 1707. *Riksark.* Karl var ej missnöjd med dessa förslag. De lockade honom att för första gången yttra sig om den satisfaktion han önskade: »de Slesiska protestanternas lättnad skulle mer än allt annat förnöja honom».Hermelins berättelse.Konungen hade talat, och underhandlingen inträdde i ett nytt skede. Religionsfrågan gjordes härefter till hufvudsak. Piper förklarade i nästa konferens, att hans herre ansåg de nyss gjorda förslagen »mera som en justice än en förnöjelse»; de första anbuden lät han falla, men fordrade nu framför allt, att schlesiska kyrkan skulle återställas på westfaliska fredens grund. Medlarne gjorde svårigheter; om det öfriga skulle man nog komma öfverens, men frågan om de schlesiska protestanterna vore för vidlyftig att nu afgöras; den borde uppskjutas till det allmänna fredsslutet. Emellertid skulle de i Leipzig tala med Wratislaw om saken.

Karl upptog illa dessa undflykter. Händelserna i Polen gjorde honom otålig.Krigskommissarien *Cnipercrona* skrifver 31 Juli till konungen från Dantzig: »Jederman spricht mir von dem Missvergnügen derer alle anwesenden Polnische Grander undt das gezwungen sein werde, falls Ew. Königl. Mayt. mit Dero Armée nicht baldt in Pohlen kommen sollte, das übrige Landt zu retten, sich zum Muscoviten zu begeben». *Riksark.* Han ville hafva religionsfrågan genast afgjord och ansåg allt det öfriga lika med intet. Kejsarens utlåtande i saken kunde han ej afvakta, utan ville strax ha svar. Piper gjorde långa framställningar därom att han ej skulle förhasta sig.

I religionssaken var Wratislaw, som kommit för att underhandla angående de bortflydda Ryssarne, naturligen ej bemyndigad att något svara. Han behöfde, sade han, endast tid att få en ny fullmagt från Wien, så skulle allt aflöpa väl. Men detta var ett dröjsmål — och en sådan diplomatisk nödvändighet ville Karl ingalunda underkasta sig. »Hafve vi ej en god sak?» utbrast han; »det är dåbättre att ej mera handla med medlarne, utan afbryta alldeles.»Hermelins berättelse. Man underrättade altså desse, att om religionsfrågan ej upptoges bland förslagen, så »dugde de intet».

Men medlarne läto sig häraf ej skrämmas till eftergift. Tvärt om; de togo tillbaka allt, hvad de tillförene i denna fråga yttrat, och förklarade, att de ej kunde gå vidare utan att först inhämta nya fullmagter.»Deras skiähl äro, att dee fruktade sine Catholiske allierade skola taga ombrage och anledning till söndering, om dee sig den saken påtoge.» Cederhjelm till Palmqvist 3/13 Aug. 1707. *Riksark.* De hade nämligen lofvat Wratislaw att söka vinna tid,Jfr. *Noorden* II: 585—586. hvilket också gillades af Marlborough.Marlborough till Wratislaw 15 Aug. 1707. *Murray.* Man tackade dem altså för deras tjänster under förklaring, att konungen åsyftat endast trosförvandternas bästa, ej de allierades skada. En förnyad påminnelse om de fyra svenska regementenas bortdragande ur Schlesien bemötte Piper skarpt: »om afhandlingen studsade, torde snarare flera komma dit».Hermelins berättelse.

Härmed var underhandlingen afbruten. Förbittrad öfver dröjsmålet, befalte nu Karl, som ej velat framkalla en brytning, blott påskynda sakens gång, att man skulle vända sig direkt till gref Wratislaw — utan all bemedling. Detta var ett alldeles nytt uppslag, som medlarne ej tänkt sig, och som kom dem att ångra sitt förhastade steg. De stodo nämligen den öfriga tiden helt och hållet utanför underhandlingen och kunde ej i minsta mån inverka därpå.

Gref Wratislaw förklarade sig ej hafva något emot ett sådant sätt att gå till väga, och de svenske underhandlarneträdde den 29 Juli för första gången tillsammans med honom. Han förklarade strax — och däruti hade han otvifvelaktigt rätt — att religionsfrågan ej egde något sammanhang med Ryssarnes undvikande; men å

svenska sidan svarades, att så vore ock förhållandet med kejsarens förslag. Konungen framstälde sin fordran såsom garant af westfaliska freden. Wratislaw var synbarligen rädd, att det skulle få utseende af, att kejsaren gjorde eftergifter af tvång.»De kejserlige sägia, att deras herre fuller will det giöra *proprio motu* och *ex gratia,* men att det vore infra dignitatem att låta sådant per modum impositionis flyta uti conventionen.» Cederhjelm till Palmqvist 3/13 Aug. 1707. *Riksark.* Han sökte jämka ordasätten och underhandlade länge om fördragets namn: traktat eller konvention. Slutligen bestämde man sig för det senare.

Punkterna blefvo emellertid uppsatta. Wratislaw fann dem hårda. Han begärde tid för att invänta en ny order från Wien.Då han ej fann den första tillräcklig, uppgaf han, för att ytterligare vinna tid, att han fått podager. Hermelins berättelse. Vilkoren syntes honom alltför speciella, han önskade att först »sluta generaliter»; men detta upptogs så illa, att han måste taga sitt förslag tillbaka.

Frågan om Hadeln lät Karl falla, i synnerhet som hannoverska sändebudet, som vid denna underhandling bevisade kejsaren många tjänster, därvid gjorde flera svårigheter. Eftergifvandet af svenska rikskontingenten och erkännandet af Gottorpska husets rätt till stiftet Eutin fasthöll konungen — men ej såsom ersättningsanspråk, utan såsom i sig själfva billiga.

Till det förra påståendet hade kejsaren retat honom genom sina påminnelser, att svenska kronan i striden motLudvig XIV skulle såsom tyskt riksstånd utgöra folk och penningar, hvilket Karl å sin sida, så länge hans krig med Ryssland varade, ej kunde medgifva.

I det senare afseendet fordrade han till Holsteins förmån, att kejsaren skulle gifva administratorn den hittills vägrade investituren och bekräfta 1647 års fördrag samt Adolf Johans primogeniturförordning af 1609.

Sådana inblandningar i kejsarens öfverhöghet kunde från Sveriges sida som riksstånd ej anses annat än förmätna. Wratislaw måste dock gifva efter i båda frågorna, i den Holsteinska likväl först efter åtskilligt konfererande med Görtz, hvarvid han ej otydligt lät förstå sitt missnöje öfver det ryggstöd, Holstein i denna sak sökt och funnit hos Sverige: »Kejsaren vorde väl finnandes lägenhet att beifra den djärfhet Holsteinska huset i denna handling visat».Hermelins berättelse.

I dessa saker hade man lätt nog kommit öfverens. De lågo dock på sidan om den egentliga underhandlingen. Den svåraste frågan kvarstod olöst, nämligen Karls fordran, att de schlesiska protestanterna skulle återinsättas i sina forna rättigheter. Detta var nu det enda, han begärde som ersättning för de 1,500 Ryssarne, som kejsaren låtit undkomma — en nog egendomlig satisfaktion, kan det synas; men ännu mera tryckande genom det sätt, hvarpå den utkräfdes. Karl nöjde sig nämligen ej med att kejsaren helt allmänt, såsom Wratislaw föreslagit, skulle förklara den schlesiska kyrkan återstäld på westfaliska fredens grund. Detta ansåg Karl ej vara tillräcklig säkerhet för trosförvandterna; sina fordringar gjorde han långt mera bestämda. Kejsarenskulle ej blott lofva att öppna de tillslutna och återgifva de borttagna kyrkorna; äfven med afseende på skolor, ämbetsmän, rättegångsväsende o. s. v. skulle han tillförsäkra protestanterna full frihet och lika rättigheter med katolikerna.Hermelins berättelse.

Den fråga, hvarom man hade svårast att komma öfverens, rörde kyrkorestitutionen;»Man är nu med dem kommen till ricktighet; det harpar alt på punchten om kyrkiornes restitution.» Cederhjelm till Palmqvist, 27 Juli/6 Aug. 1707. *Riksark.* kejsaren önskade, att i stället för att återgifva de gamla det skulle tillåtas honom att uppbygga nya kyrkor åt protestanterna. Detta ville Karl som deras beskyddare ej medgifva.»Som en tutor kan K. M:t fuller tahla för pupillernas, kyrkiornes bästa, men ey bortgifva något af deras rätt. Hela werlden måste tillstå, att K. M:ts påstående till grunden och i sig sielft är rättvist: injuste ablata debere restitui.» Cederhjelm till Palmqvist 17/27 Aug. 1707. *Riksark.*

Härom fördes en lång strid, hvarunder äfven formella svårigheter uppstodo. Karl fann på att för sin räkning begära titeln majestät, som kejsaren hittills vägrat äfven drottningen af England.»Kanske torde därpå föllia en förbättring af titulaturen emot H. M:t, så att för serenitas keysarn må bruka Majestas vestra. Det tör fuller slinka med.» Cederhjelm till Palmqvist 3/13 Aug. 1707. *Riksark.* Likaså ville han, att, åtminstone i den ena afskriften af fördraget, hans namn skulle sättas före kejsarens, hvilket äfvenledes stred mot all praxis. Saken kunde väl synas

obetydlig, men i etikettsfrågor, som rörde det konungsliga majestätet, var ingen mer envis ända till småaktighet än Karl XII. Han kunde ej se minsta skäl, hvarföre en enväldsherskare skulle vika för Romerska riketsöfverhufvud. På det emellertid förlikningen genom denna sak ej måtte uppehållas, ville han, att två olika akter skulle uppsättas: en konvention, hvarigenom kejsaren medgaf de fordrade punkterna, och en försäkran, hvari konungen lofvade att mot garanti för verkställigheten draga sina trupper ur landet.»Orsaken, hvarför H. M:t wille detta författa uti tvenne skrifter och ey låta giöra ett fördrag däraf efter vanligheten, var denne at *någon hade satt H. M:t i hufvudet,* at ingen kong borde vika keisaren och at mann altid giort företrädet med honom tvistigt. Nu ehuruwähl mann wiste utaf många så gamla som nya handlingar, fördrag, fridsslut och förbund, at keisaren altid haft företräde för alla kongar, *så blef H. M:t dock uti sin mening.*» Hermelins berättelse. *Riksark.*

Tiden hastade. Karl hade väl hittills låtit uppehålla sig af sin tvist med kejsaren, men han ville ej längre så göra; arméen var redan stadd i uppbrott på alla håll, ehuru konungen själf ännu dröjde något litet för att afbida ett gynsamt slut på nderhandlingen.»Kongl. arméen är i rörelse och full marche öfver allt. H. M:t bllfver sielf stående i det längsta, så wähl till at dermed holla Regementerna i tygelen och ifrån all oordning, då de weeta K. M:t komma dem på hählarne, som ock till att gifwa någon tijd åt dee keyserlige, dermed att bewijsa så mycket större benägenhet till förlijkning.» Cederhjelm till Palmqvist 17/27 Aug. 1707. *Riksark.*

Frågan trängde därföre så mycket starkare på sin lösning. Wratislaw, ehuru själf en ifrig katolik, tillstyrkte på det bestämdaste schlesiska kyrkorestitutionen; han såg, att man stod framför valet af krig eller fred. Kejsaren måste köpa sin räddning genom eftergift; det vore bättre att tillåta några protestantiska kyrkors återupprättande, än att upplåta hela katolska länder till sköfling. Konungen vore ej sinnad att dröja längre; man måste skynda att efterkomma hans önskan; han skulle nöja sig medsjömagternas borgen för verkställigheten, som deras ministrar för att bistå kejsaren visade sig ifriga att erbjuda.Konungen till Palmqvist 3 Sept. 1707. *Riksark.*

Men om Wratislaw»Det är en man af goda gåfwor, godt maneer och upstädadt hufwud. Om det utslår wähl, som jag förmodar, så bör honom ey ringa förtienst tilläggias, i det han weetat sig wähl och i rättan tijd att foga.» Cederhjelm till Palmqvist 21/31 Aug. 1707. *Riksark.* å sin sida gjort allt att förmå kejsaren till eftergift, så funnos dock i Wien de, som motarbetade hans förslag.Hermelins berättelse. Äfven där hade likväl den öfverhängande faran framkallat bestörtning. Den ryska afhandlingen var afbruten; ej på länge kunde verksam hjälp erhållas från de allierade; ingen armé fans till hands; kejsaren stod redlös. I sin nöd förklarade han sig färdig att bevilja den ifrågasatta religionsfriheten, men hans svar var så allmänt hållet, att därigenom intet vans.»Dee keyserlige hafwa gifwit in ett ifrån Wien kommit Project utj sådane generale terminis, att man ey weet, hwem som giort hwarannan tort, eller hwad som skall blifwa rättadt: giörandes man däruti dee Evangeliskes rätt mycket mörckare än han förr warit. K. M:t låter intet afspijsa sig med otydeliga tillsäijelser: skall det blifwa bättre och osämian framdeles förebyggias genom klara reglor allom till rättelse, så måste dee nu blifwa faststälte. Att uppehålla oss går ey heller an, ty H. M:t bryter opp nästkommande wika utan att afbida garantien öffwer Alt-Ranstädiska fredzfördraget.» Cederhjelm till Palmqvist 10/20 Aug. 1707. *Riksark.* Tvärt om; Karl, som just i dessa dagar slutit sitt förbund med Preussen, och som redan i och för aftåget låtit förtrupperna sätta sig i rörelse, blef genom denna delvisa eftergift än strängare i sin fordran. Han ej blott gjorde punkterna bestämdare; i frågan om exekutionen, som Wratislaw själf väckt,»I ett skadar han (Wratislaw) sig, det iag skolat afråda, om iag blifwit tillspord, att han frågar för mycket; som nu, innan conventionen är giord, frågar han de modo executionis.» Cederhjelm till Palmqvist 3/13 Aug. 1707. *Riksark.*begärde han nu att själf genom en sin minister få öfvervaka fördragets verkställighet, och ville han under tiden kvarlemna ett regemente i Schlesien.Cederhjelm till Palmqvist 10/20 Aug. 1707. *Riksark.* Wratislaw måste äfven härutinnan gifva efter. Hans förtviflan gaf sig luft i depescherna, däri Karl beständigt får heta: »der wilde Mensch».Jfr. utdrag ur Wratislaws depescher hos *Noorden* II: 586, 590.

Endast i en punkt lyckades man förmå konungen till eftergift. Som normalår för restitutionen hade han i förstone fordrat 1648; men begärde sedan år 1624. Detta befans likväl gå längre än westfaliska freden, som väl för Tyska riket fastställt 1624, men för kejsarens arfländer 1648 som restitutionsår, och han lät därföre detta yrkande

falla.Hermelins berättelse.

Dröjsmålet hade emellertid varit nära att medföra en brytning. Marlborough gjorde allt för att förekomma den. Än ville han förmå Karl att uppskjuta frågan om de schlesiska protestanterna till det allmänna fredsslutet;Marlborough till Robinson 16 Aug. 1707. *Murray.* än hoppades han, att Wratislaw skulle kunna öfvertala kejsaren till att gifva efter.Marlborough till Harley 18 Aug. 1707. *Ib.*

Den kejserliga diplomatien, lika senfärdig som högdragen, köpslog dock ännu i sista ögonblicket om småsaker. Den prutade ytterligare på fordringarna i lybska frågan och angående rikskontingenten; den gjorde anmärkning på ordalagen och på punktationen. Emellertid — fruktan för att Schlesiernas förnyade klagomål skulle komma till Karls öron,Hermelins berättelse.de fyra svenska regementenas kvarblifvande i Schlesien, hvaröfver äfven Marlborough betygat sin oro,Marlborough till Wratislaw 4 Aug. 1707. *Murray.* och framför allt underrättelsen om konungens uppbrott»H. M:t har låtit alla ministrarne weeta, att han denna wecka opbryter, och att de föruth kunna see honom, der de så behaga.» Cederhjelm till Palmqvist 14/24 Aug. 1707. *Riksark.* gjorde god verkan på kejsaren, som under de sista dagarne i tätt på hvarandra afsända depescher bemyndigade sitt sändebud att göra det ena medgifvandet efter det andra. Den 20 Augusti fick Wratislaw genom Piper veta, att afmarschen ovägerligen skulle ske två dagar därefter, antingen man dessförinnan kommit öfverens eller ej; dagen därpå förklarade han sig villig att underteckna, men först sedan uppbrottet den 22 verkligen skett, aflemnade han traktaten underskrifvenI Wolkowitz, Karls första kvarter efter Alt-Ranstadt. Hermelins berättelse. *Riksark.*och ilade att erhålla sin herres bekräftelse, som enligt öfverenskommelse inom 14 dagar skulle öfverlemnas.

Ehuru man på regementenas sammandragande och förtruppens rörelse kunde finna, att afmarschen var nära förestående, så var dock den närmare tiden hemlighållen, och först kvällen förut gafs order till uppbrott.*Nordberg* I: 806. Anledningen, att detta ändtligen skedde, kom från Polen. Tsaren hade mod sina härar öfversvämmat landet: han hade utsatt en valdag och hetsat partierna mot hvarandra. Stanislaus kunde ingenting uträtta i sitt förödda rike, han ropade ånyo på Karls hjälp för att förjaga Ryssarne.*Robinsons,* 301. Mot desse skulle Karl nu i alla fall rigta sitt angrepp; ville han på samma gång rädda sinskyddsling och vän, som nu bragts i yttersta fara, så kräfdes ögonblicklig hjälp. Stanislai kurir var det, som jämte den redan långt framskridna årstiden bestämde Karls beslut att gå ur Sachsen, och detta beslut framtvang i sin ordning traktatens ofördröjliga afslutande.

Samma dag,*Fryxell* (XXI: 348) är osäker på datum för uppbrottet, om det skedde den 22 eller 23. Då Hermelins (i sin merbemälta berättelse) och Cederhjelms uppgifter (till Palmqvist 23 Aug./2 Sept.) öfverensstämma med Wratislaws depesch af 1 Sept. 1707 (*Noorden* II: 590), torde något tvifvel på den 22 såsom rätt datum ej ega rum. som uppbrottet och undertecknandet skedde, lät Karl från sitt läger i Wolkowitz utförda en kungörelse,Af den 22 Aug. 1707; läses hos *Nordberg* I: 805. däri han lofvade att obrottsligen hålla westfaliska freden och att lemna Schlesien, så snart ratifikationen vore ankommen och vederbörligen publicerad; i vidrigt fall hotade han att i landet kvarblifva eller dit åter inrycka.

Detta verkade. Då Karl i små dagsmarscher ryckte fram genom Sachsen, hvarunder han öfverraskade August med ett afskedsbesök i Dresden,*Mem. du Duc de Wirtemb.*, 241. vågade kejsaren ej vägra sin ratifikation, hvilken, samma dag som den svenska hären ryckt öfver schlesiska gränsen, till konungen framfördes af gref Sinzendorf.*Adlerfeld* III: 200.

Traktaten,Tryckt hos *Nordberg* I: 811—816. hvari kejsaren tillägger Karl titeln: »Sacra Regia Majestas Sueciæ», har 4 artiklar. Genom den första betingas åt de schlesiska protestanterna i 11 §§ stora och vigtiga förmåner. Augsburgiska religionen skulle fritt förkunnas; protestantiska kyrkor och skolor återställas;religiösa mål af öfverregeringen i Schlesien eller kejsaren själf, ej af något katolskt konsistorium afdömas; protestanterna ej uteslutas från ämbeten, och den svenske ministern skulle biträda vid verkställigheten. De öfriga artiklarna afgjorde lybska frågan till Gottorpska husets förmån, befriade Karl från utgörande af rikskontingenten och gaf honom tillåtelse att söka sjömagternas borgen för verkställigheten. Karl lät också genast hos dessa begära den

garanti, som af deras sändebud utlofvats.Marlborough till Harley 12 Sept. 1707.

Fördraget sattes i sträng verkställighet. *Strahlenheim* öfvervakade utförandetHans förklaring efter verkets fullbordan är utfärdad i Breslau 29 Jan./8 Febr. 1709; den är jämte executionsrecessen, hvarigenom ej mindre än 54 kyrkor återställdes, tryckt hos *Nordberg* I: 877—882. såsom svensk fullmägtig i den kommission, kejsaren tillsatt, och, medan jesuiterna stämplade mot Karls lif, visade honom de protestantiska Schlesierna en obegränsad tacksamhet»Åtskillige kyrkior hafwa redan blifwit öpnade, som många år warit förspärrade. Det förorsakar en otrolig frögd, så at både unge och gamble uti alla städer och byar, där H. M:t reste igenom, med uppräckte händer, ja ock månge på knä fallande, välsignade H. M:t och kallade H. M:t sin förlossare.» Hermelins berättelse. *Riksark.* för rättigheter, som de långt efter hans död behållit.*Mailáth* IV: 434. Den katolska reaktionen var hämmad, och den evangeliska kyrkans framtid i Schlesien betryggad.*Wuttke* II: 345.

Fördraget i Alt-Ranstadt är ett värdigt motstycke till freden därsammastädes. De bära båda prägeln af att vara verk af Karl XII:s ande. Hvilken annan hade väl kunnat uppställa en rad af så osammanhängande och framgången så föga motsvarande vilkor? Polska kronan måste Augustafträda, emedan Karl redan gifvit bort henne åt Stanislaus. Som ersättning för 1,500 förrymda Ryssar, som till honom skolat utlemnas, kräfde han — religionsfrihet åt sina trosförvandter. Åt sin här hade han betingat några fördelar; åt Sverige — inga. Den som söker en ledande grundsats i hans handlingar, finner den i hvad han personligen fann vara *rätt.* Att statsklokhet och lagbunden ordning kunde ställa några berättigade fordringar på en konung, synes ej ha ingått i den suveräne herskarens begrepp. Han såg allt i ett personligt förhållande till sig; hans vilja och hans rättskänsla borde vara lag för alla, och denna lag tviflade han aldrig ett ögonblick sig vara kallad att skipa — och det i hvilket rike som hälst.

Som två råmärken begränsa dessa båda statshandlingar det mest lysande skiftet af Karls bana. Den ena framtvangs genom hans inbrott i, den andra följde på hans aftåg ur Sachsen. Kring de omständigheter, som sammanhänga med deras afslutande, hvälfver sig hufvudsakligen hans historia under uppehållet därstädes. Ingendera gaf väl åt fosterlandet några verkliga fördelar, men tillsammans beteckna de höjdpunkten af Karl XII:s ära och magt. Begge hans motståndare hade i allt måst böja sig för hans nyckfulla vilja; upptaget på annat håll, hade Europa väl önskat, men ej mägtat hindra deras förödmjukande. Sverige hade återtagit den herskande ställning, det i Gustaf Adolfs dagar egt. Men — det var blott för ett ögonblick; då Karl vände Tyskland ryggen, var storheten lika hastigt förlorad.

Man har klandrat Karls tåg till Sachsen såsom afledande hans uppmärksamhet från kriget med Ryssland. Man borde snarare hafva klandrat, att det ej skedde förr. Detvar otvifelaktigt hans klokaste och mest följdrika krigsföretag efter segern vid Düna. Han vann därigenom mera än genom fem års krig i Polen. August tvangs att göra allvar med freden; Sachsen utsögs så, att dess konung måste afstå från hvarje tanke på krigets förnyande. Karl hade ryggen fri; med en väl utrustad här, den starkaste och vackraste han haft,Nära 44,000 man; jfr. regementenas uppräkning hos *Adlerfeld* III: 219, 220. Angående dess blomstrande tillstånd jfr. *Beskow* I: 96. bröt han upp mot tsaren. En dyrbar tid hade visserligen gått förlorad, hvarunder Sveriges nöd ökades; men ingen hade häller kunnat beräkna, att en så tidsödande tvist med kejsaren skulle för hela månader uppehålla Karl i Tyskland. Hans ställning var i alla fall nu, när han aftågade ur Sachsen, starkare än någonsin. Han hade blott en fiende kvar; öfver honom kunde han kasta sig med samlad och uthvilad magt.

Hittills var alltså ingenting förloradt. Men det var nu, han begick sitt stora misstag. I stället för att återtaga sina mistade länder eller gå in i hjärtat af tsarens rike och där tvinga honom till fred,Medan han ännu låg i Sachsen, hade det varit hans plan att genom ett kraftigt anfall detronisera äfven tsaren och tvinga Ryssland att betala kriget. Se ett märkligt yttrande af Rehnsköld i ett bref från Grumbkow till Marlborough, Berlin 31 Jan. n. st. 1707. *Coxe* II: 188. fördröjde han sig först i Polen och förlorade sig sedan med sin här i södra Rysslands sumptrakter, lockad af föreningen med dessa kossackhorder, hvilkas oduglighet att samverka med reguliera trupper redan hans store farfaders krig till fullo ådagalagt.

Genom vistelsen i Sachsen hade altså Karls utsigter mycket förbättrats; det var genom den efterföljande tidensmisstag, som han förslösade de vunna fördelarne. Hvad han med inbrottet åsyftat hade han till alla delar uppnått. Från Sachsens sida var han på lång tid säker för alla vidare anfall; så utmattadt var landet. August och kejsaren hade ej blott måst lofva hvad han önskade, men äfven fullgöra sina löften; Karls magt stödde sig åter på en väldig och välrustad här. Detta var utan tvifvel allt, hvad han velat i Sachsen åstadkomma; men långt utöfver hans afsigter hade svenska härens vistelse där sträckt sina verkningar — ödesdigra ej blott för Sverige, men för hela Europa.

Fosterlandet, föga uppmärksammadt af Karl, annat än som medel för hans krigsföretag, hade under året lidit mycket. Ehuru kriget ej omedelbart berörde Sverige, ehuru konungen med sin här genom kontributioner underhöll sig själf i fiendens land,Han hade dock hemifrån öfver Pommern erhållit 5,000 rekryter. Cederhjelm till Palmqvist 26 Okt. 1706. *Riksark.* tryckte dock hemma bördan tungt. FolkRusthållaren måste betala dubbel lega för att få knekt. *Nordberg* I: 828. och penningar kräfdes ständigt till östersjöländernas försvar. Dessa voro väl under året ej så särdeles utsatta för fiendens anfall. Få krigsrörelser förekommo på ryska gränsen; tsaren var denna tid mest upptagen af händelserna i Polen, och då han, isynnerhet sedan August tvungits till fred, uppmärksamt måste följa Karls rörelser, åstadkom dennes uppehåll i Sachsen i själfva verket en lättnad för svenska östersjöländerna. Dessa voro likväl utmattade af det föregående kriget och trycktes särskildt af ett förbud att utföra spanmål, hvilket Karl af fruktan att hären skulle lida brist utfärdat, då han gick mot Ryssland. Förbudetvar ännu ej upphäfdt.Tvärt om; man ville skärpa det genom all handels förbjudande på de af fienden inkräktade orterna. Rådet till konungen 22 Dec. 1706. *Hist. Handl.* IV. Detta ökade eländet i Lifland, då förråderna där voro stora och spanmålen i brist på afnämare föll i pris; medan i Sverige, som just därifrån haft sin vanliga tillförsel, missväxten och hungersnöden blefvo så mycket känbarare. Inkomsterna sjönko, då de sköflade provinserna ej mägtade bära sina skatter. Nöden oaktadt måste dock Karl på rådets tillstyrkan — naturligtvis utan ständernas hörande — liksom föregående år från Alt-Ranstadt gifva befallning om utskrifvandet af en »enkel contribution tillika med Durchtågz Giärden».Rådet till konungen 3 Jan. 1707 och hans gillande af dess föreslagna åtgärd 20 Jan. s. å. *Hist. Handl.* IV: 56—59.

Men ej nog med att bördorna voro tunga; kriget och konungens frånvaro hade äfven verkat oreda i förvaltningen. Af bristande kontroll tilläto sig kronans uppbördsmän olagligheter och utpressningar. Missnöjet jäste i landet; klagoskrifter inlupo i mängd.Till Stenbock i Malmö 600 st. *Loenbom,* Stenbocks lefverne II: 2. Rådet måste skrifva till konungen och föreslå tillsättandet af en kommission för att sådana klagomål ransaka och afdöma.Rådet till konungen 19 Febr. 1707 och konungens approbation 16 Mars s. å. *Hist. Handl.* IV. Äfven rättvisans skipande förlamades. I justitierevisionen hade 1706 endast tolf domar fälts.Hvarförutom dock åtskilliga s. k. öpna resolutioner och svar på suppliker blifvit utfärdade. Jfr. specifikationen på justitierevisionens arbete, bifogad rådets skrifvelse till konungen 22 Dec. 1706. *Ib.* IV. Rådet sökte väl upprätthålla ärendenas gång. Det brefvexlade ganska flitigt med konungen; men dess verksamhet hämmades, då till alla dess beslut,äfven de obetydligaste,Jfr. rådet till konungen ang. förordning för Medevi Surbrunn, 27 Maj 1707, och konungens approbation därå från Alt-Ranstadt, 12 Juni s. å. *Hist. Handl.* IV, 81—85. hans samtycke måste inhämtas. Karl afgjorde allt i sitt läger i samråd med Piper. Blott sällan ingriper han med en befallning, vanligtvis meddelar han blott sin nådiga approbation på rådets underdåniga skrifvelse, hvilken omväg naturligtvis var menlig för ärendenas skyndsamma behandling.

För Sverige var det likväl egentligen krigets förlängande, ej särskildt Karls uppehåll i Sachsen, som verkade skadligt. Snarare var den senare omständigheten för fosterlandet en lättnad, då striden därigenom aflägsnades från dess gränser och fienden fick underhålla hären; men just samma omständighet gjorde Karls ställning för de öfriga magterna så mycket farligare. Segrarens närhet hotade med hans inblandning i de vesteuropeiska krigsrörolserna. Något sådant låg säkerligen aldrig i Karls afsigt;»Ämnandes H. M:t hvarken giöra conqveter eller upväcka nytt buller i Rijket, utan allenast bryta sin fiendes mod och krafter samt giöra ett sluth på det han må hafva friare händer sedan att understödia det allmena och religionswärket.» Cederhjelm till Palmqvist 28

Aug. 1706. *Riksark.* men samtiden kunde, oaktadt hans upprepade försäkringar, ej frångå den föreställningen, att han ville afgörande inverka på Europas öde.

Det är därföre ett högst egendomligt skådespel att se den unge konungen, uteslutande upptagen af sina egna angelägenheter, hålla sig fjärran från den allmänna politiken, medan de diplomatiska hufvudena omkring honom äro sysselsatta att utleta hans planer, som påstodos varaogenomträngliga.*Robinson* 300. De ville ej tro sanningen — att han inga hade. Men så väl hans egna ordJfr. hans försäkringar till Sinzendorf i Juli 1706 och till Marlborough i April 1707. som hans handlingssätt äro en borgen därför.

I eget ärende var han kommen till Sachsen; sin vistelse där begagnade han att rekrytera och öfva sin här; när hans tvister voro uppgjorda, när hans mål var vunnet, när tilldragelserna i Polen kallade, aftågade han samma väg, som han kommit, utan att på minsta vis hafva sökt ingripa i de stora händelsernas gång, fastän han stått deras brännpunkt så nära.

Det är väl sant, att en brytning mellan honom och kejsaren ej varit långt borta, men tvisten gälde ej stora politiska intressen, utan endast personliga missförhållanden. Det är också sant, att Karl begagnade denna tvist att åt de schlesiska protestanterna betinga religionsfrihet och åt Holstein-Gottorpska huset bekräftelse å dess rätt till stiftet Eutin; men hans förstnämda fordran framkallades af ett gifvet löfte — kanske också af lockelsen att spela Gustaf Adolfs rol i Tyskland; vid den andra leddes han af slägtkärlek och rättskänsla. Detta var dessutom bifrågor, som i ingen mån bidrogo till den stora europeiska konfliktens lösning.

Karl slöt väl också förbund med Preussen, men först på ifrig begäran af dess konung, som fruktade för sina gränsers säkerhot. Han hade ordnat Zweibrückens angelägenheter, men handlade därvid blott som tysk riksfurste.Jfr. *Nordberg* I: 785.Han hade afvisat anbud från Rakoczy,*Nordberg* I: 807—8. och lika döf för Ludvig XIV:s som för de allierades uppmaningar hade han, utan att låta locka sig till något uppträdande på ena eller andra sidan, endast fullföljt sitt eget mål.»I anledning af hvad hr Envoyeen i slutet af sitt bref säger, att man fruktar det H. M:t ärnar företaga något till att gifva Frankrike luft; så kan jag väl på min siähl bedyra och försäkra, att hans M:t hwarken hafver någon förbindelse med Frankrike eller någon wäntad förmohn, som honom dertill kunde föranlåta; ey heller något afseende än att endast skiöta sitt wärk och förekomma det man ey måtte wänia sig honom att insultera.» Cederhjelm till Palmqvist 25 Juni/5 Juli 1707. *Riksark.*

Och likväl — ehuru hans afsigter ej gingo ut på inblandning i politiken, blef dock hans vistelse i Sachsen af genomgripande betydelse för hela Europa och den där pågående striden. Ej nog därmed, att kejsarens magt lidit ett stort moraliskt nederlag, att Sachsen var utarmadt genom krigsgärder och Preussen stärkt af den befästade vänskapen med Sverige, hvarigenom en ny splittring inom Tyska riket, en ny magtställning på kontinenten grundlades; fruktan för Karls företag hade slappat magternas handlingskraft: den svenska härens närhet hade hämmat rörelserna i det stora kriget.

Året 1707 utmärkes ej af några vigtigare företag, i synnerhet ej på flandriska sidan. De allierades vapen hvilade, och orsaken därtill var — Karl XII:s förlängda vistelse i Sachsen.Detta framgår alldeles tydligt af Marlboroughs ifver att påskynda fördragets afslutande med kejsaren och för öfrigt af hela hans korrespondens under Juli och Augusti månader 1707. Till gref Sinzendorff skrifver han 25 Aug.: »Comte de Wratislaw par sa lettre du 17 nous fait espérer qu'il pourra enfin réussir dans ses negociations, et qu'on verra bientôt le Roi de Suède tourner ses armes contre les Moscovites; cela étant, et que le bon Dieu nous donne du succés du Provence, il y a lieu de croire que nos affaires se rétabliront bientôt.» *Murray.* Kejsaren upptogs af sin tvist medden svenska konungen; tyska furstarne vågade för hans skuld ej skicka sina trupper i kriget; England och Holland ville ensamma ingenting företaga. Kampagnen kunde först börja i slutet af Augusti, då Karl gick ur Sachsen; och då var det för sent att någonting egentligt uträtta det året; väderleken var dessutom ogynsam.

Ludvig XIV, hvars ställning 1706 efter slaget vid Ramillies och Turins undsättning af de allierade varit så förtviflad, hade åter fått andrum; i Spanien segrade hans vapen vid Almanza; de förbundnas framgång, som nyss varit så hotande, var för ögonblicket hejdad. Ingen kan neka att, ehuru Karls sympatier snarare voro på de

allierades sida, så hade han dock — som Heinsius skrifver till Marlborough*Noorden* I: 591. — »uppfört sig som bourbonska kronans bästa vän».

Hvad åter tsaren angår, hade han vunnit ett år, som han begagnat att söka sjömagternas vänskap och framför allt att grundlägga sitt inflytande i Polen, som Karl under försöket att upprätta i grund förderfvat. Från året 1706—1707 kan i själfva verket det ryska väldet i Polen dateras. Tsarens härar hade plundrande genomströfvat de utarmade provinserna; han själf hade utlyst valdag i ett land, som från denna tid var redlöst hemfallet åt en mägtigare grannes tyranni.Tillståndet i Polen skildras med mörka färger i »Furstens Wisnowietzskys Particulär Bref til Duchleuchtige Senatore m. fl. Inbyggiare i Polen». Juli 1707. Kongl. Bibl. i Sthlm. Ryssarne hade fått smak på att herrska iPolen; de hade funnit det lätt att, sedan folkets motstånd var brutet, samla frukterna af Karls segrar.

Denne hade under tiden varit upptagen på annat håll — och först nu, sedan han gjort upp med sina öfriga fiender, rigtade han sina vapen mot tsaren. Hade han genast gått denne på lifvet, så hade utgången sannolikt blifvit en annan, än den som följde. Han valde omvägar, och det blef därföre hans öde — liksom sedan Napoleons — att mot Rysslands magt, som i tysthet fått växa, splittra sin här och därmed sitt välde.